

Kwaliteit van leven: leefsituatie en tevredenheid met het leven

Hoofdstuk 12 van De sociale staat van Nederland 2019, ISBN 978 90 377 0923 0

12 Kwaliteit van leven: leefsituatie en tevredenheid met het leven

Jeroen Boelhouwer en Frieke Vonk

- De Nederlandse kwaliteit van leven is hoog in vergelijking met die in andere landen van Europa.
- De leefsituatie, een meting voor objectieve kwaliteit van leven, verbeterde tussen 2008 en 2010. Daarna trad een daling op, die weliswaar afvlakt, maar nog niet is omgebogen. Wel is de leefsituatie van ouderen verbeterd, vooral doordat zij een inhaalslag maakten in het bezit van consumptiegoederen en hun woonsituatie verbeterde.
- De gemiddelde tevredenheid met het leven, een subjectieve indicator voor kwaliteit van leven, was tussen 2008 en 2018 stabiel. Wel namen de verschillen toe: het aandeel mensen met een lage levenstevredenheid steeg (van 9% naar 12%), evenals (in beperkte mate) het aandeel met een zeer hoge tevredenheid (van 26% naar 28%). Vooral mensen met een lagere opleiding, zonder werk of behorend tot de middeninkomens werden minder tevreden met het leven.
- De verschillen in leefsituatie tussen groepen zijn redelijk stabiel over de tijd. Wel zijn de verschillen soms behoorlijk groot. Zo is tussen hoge en lage inkomens het verschil in leefsituatie 17 punten (gemeten op de Leefsituatie-index, met een standaardafwijking van 15; zie kader 12.1).
- Regie over het leven is belangrijk voor de kwaliteit van leven; deze hangt samen met zowel subjectieve als objectieve kwaliteit van leven. Voor objectieve kwaliteit van leven zijn ook basale computervaardigheden van belang.
- Mensen die sterk eenzaam zijn, zijn vaker ontevreden met het leven, wonen vaker in een buurt waar ze weinig cohesie ondervinden en ervaren vaker een geringere regie over het leven.
- Er is in Nederland slechts een zeer kleine groep die weliswaar niet tevreden is met het leven, maar objectief gezien goed af is (1% van de bevolking van 18 jaar en ouder).
- Er is een vrij stabiele groep Nederlanders bij wie een slechte leefsituatie gepaard gaat met ontevredenheid met het leven. Deze groep is relatief klein (3% van de bevolking van 18 jaar en ouder); in absolute omvang betreft het ruim 400.000 mensen.
- Mensen in deze 'gedepriveerde groep' beschikken over weinig hulpbronnen. Zij zijn daarnaast ook pessimistisch over hun kansen en mogelijkheden en ervaren een gebrek aan regie over het leven. Wel waarderen ze de samenleving gemiddeld als hoger dan hun eigen leven (5,5 vs. 4,6 – voor andere groepen is het omgekeerd). Voor hen geldt: 'met de samenleving gaat het al niet zo goed, maar met mij nog minder.'

- Er is een grotere groep mensen die we het label ‘welzijn’ geven (9% van de bevolking). Zij hebben een goede leefsituatie en zijn tevreden met hun eigen leven. Ze beschikken vaak over hulpbronnen, zijn relatief tevreden met de samenleving, vinden relatief vaak dat ze voldoende kansen hebben gekregen in het leven en ervaren vaak regie over hun leven.
- De groep mensen die ontevreden is over meerdere leefdoeinen (o.a. de woning of de vriendenkring) heeft ook objectief de minst gunstige omstandigheden. Er is in Nederland slechts een heel kleine groep die op veel terreinen niet tevreden is, maar objectief gezien goed af is (1%).

12.1 Een overkoepelend beeld van de kwaliteit van leven

In de voorgaande hoofdstukken is telkens op één aspect van kwaliteit van leven ingezoomd. In dit hoofdstuk ligt de focus op een overkoepelende blik en bezien we verschillende leefdoeinen in samenhang. De beschrijving van kwaliteit van leven in dit hoofdstuk volgt het conceptuele kader van hoofdstuk 1.¹ Daarin is bij kwaliteit van leven onderscheid gemaakt tussen enerzijds de objectieve leefsituatie (wat hebben en doen mensen?) (§ 12.2, aan de hand van de Leefsituatie-index), en anderzijds het subjectieve oordeel erover (wat vinden ze ervan?) (§ 12.4, aan de hand van tevredenheid met het leven). Het conceptuele model uit hoofdstuk 1 volgend, gaan we in paragraaf 12.3 in op de relatie tussen kwaliteit van leven en de hulpbronnen (inkomen, betaald werk, opleiding en gezondheid); deze stellen mensen in staat om hun kwaliteit van leven te verbeteren. Na de bespreking van de tevredenheid met het leven zoomen we aanvullend in op eenzaamheid: een onderwerp dat de laatste tijd veel aandacht krijgt in beleid en samenleving (§ 12.5). Eenzaamheid is onderdeel van de Leefsituatie-index en hangt samen met (on)tevredenheid met het leven. Vervolgens behandelen we de centrale vraag van deze Sociale staat van Nederland: hoe hangen de objectieve en subjectieve kwaliteit van leven met elkaar samen (§ 12.6)? De beschrijving van de kwaliteit van leven gaat vooral over het hier en nu, en over ontwikkelingen in het verleden. Aan het eind van het hoofdstuk gaat de blik naar buiten en vergelijken we Nederland met andere landen (§ 12.7); ook kijken we vooruit, door de vraag te stellen: hoe houdbaar is de huidige kwaliteit van leven voor toekomstige generaties? Hierdoor ontstaat een link met duurzaamheid, oftewel een duurzame ontwikkeling van de samenleving (§ 12.8).

Kader 12.1 De SCP Leefsituatie-index

Het SCP gebruikt sinds 1974 een index, de SCP Leefsituatie-index, om samenvattend inzicht te geven in de welvaart en het welzijn van de Nederlandse bevolking. In de index zijn gegevens opgenomen over acht belangrijke maatschappelijke domeinen: gezondheid (mate van belemmeringen als gevolg van een handicap of langdurige ziekte), woonsituatie (o.a. woninggrootte, woningtype), sociale en maatschappelijke participatie (vrijwilligerswerk, eenzaamheid), sportbeoefening, levensstandaard (bezit van duurzame consumptiegoederen), mobiliteit (auto en openbaar vervoer), sociaal-culturele vrijetijdsactiviteiten (o.a. cultuurparticipatie en hobby's) en vakantiegedrag (zie Boelhouwer 2010 voor een uitgebreide beschrijving van de index). Inkomen, opleiding, betaald werk en gezondheid (de aan- of afwezigheid van een handicap of ziekte) worden beschouwd als hulpbronnen. In hoofdstuk 1 is het conceptuele model dat hierbij gehanteerd wordt verder uitgewerkt.

De gemiddelde leefsituatie in Nederland is voor 1997 vastgesteld op 100, met een standaardafwijking van 15; veranderingen kunnen als procentuele toe- of afnames worden geïnterpreteerd. Ook de groepsscores kunnen als afwijkingen van dit gemiddelde worden geïnterpreteerd. Overigens zijn ontwikkelingen in de leefsituatie in de regel klein en gaan veranderingen traag. Dit is inherent aan de opgenomen domeinen; zaken als huisvesting en gezondheid veranderen nu eenmaal weinig. Daarom zijn ook kleine veranderingen vaak toch relevant.

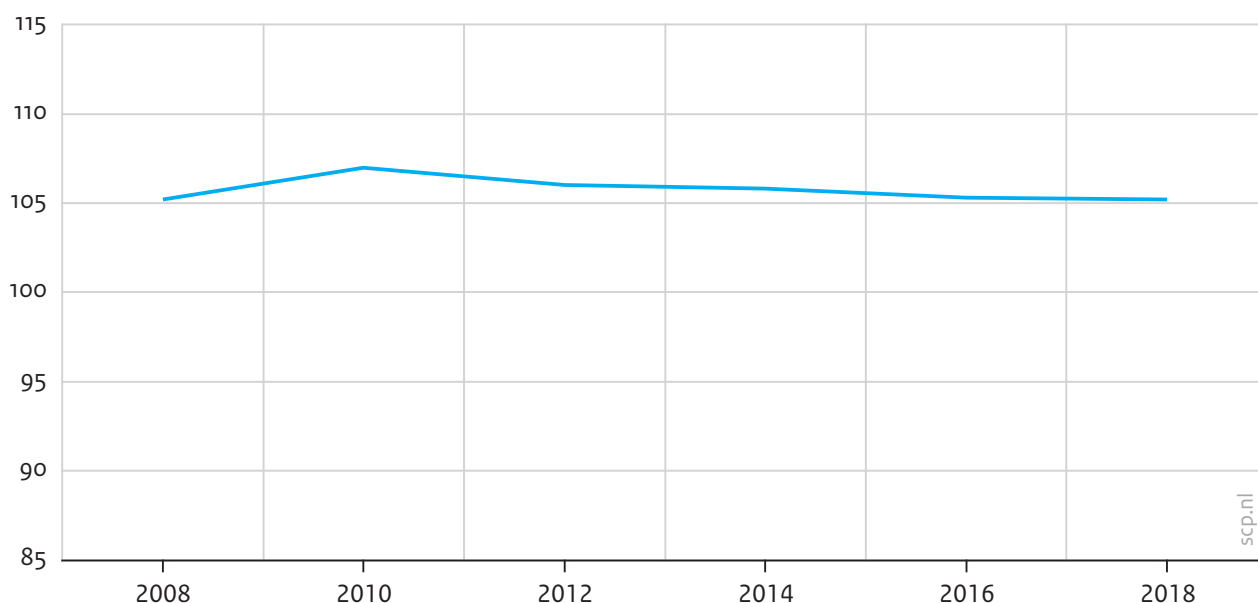
12.2 Ontwikkeling van de leefsituatie tussen 2008 en 2018

Vergeleken met 2008 is de leefsituatie in 2018 onveranderd (figuur 12.1). Tussen 2008 en 2010 was er sprake van een verbetering, maar daarna sloeg de trend om, als gevolg van de economische crisis. De verslechtering van de leefsituatie vond vooral plaats tussen 2010 en 2012, daarna was er eerder sprake van een stabilisering. Het verslechteren van de leefsituatie vond op nagenoeg alle onderliggende onderdelen plaats (zie figuur 12.2). Op het oog lijkt de verslechtering ook na 2012 door te zetten, maar die ontwikkeling is niet significant. Uit hoofdstuk 2 blijkt dat de economie inmiddels weer behoorlijk in de lift zit. Ook de koopkracht van huishoudens is sinds 2013 flink gestegen (hoofdstuk 5), maar de betere economische omstandigheden vertalen zich nog niet in een verbeterde kwaliteit van leven.

Figuur 12.1

De leefsituatie van Nederlanders is na 2010 verslechterd

Ontwikkeling van de leefsituatie, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in indexcijfers, 1997 = 100)

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Het beeld van verbeterde economische omstandigheden, maar niet over de hele linie verbeterde kwaliteit van leven komt ook uit de eerdere hoofdstukken naar voren: de stijging van de levensverwachting stagneert, het aandeel mensen met een lichamelijke beperking neemt niet af en het aandeel mensen met een langdurige aandoening neemt iets toe (hoofdstuk 7); het aantal vakanties is vrij stabiel, evenals de sport- en cultuurdeelname (hoofdstuk 8), en ook het vrijwilligerswerk is tussen 2008 en 2018 tamelijk stabiel (hoofdstuk 9). Positieve ontwikkelingen bij onderdelen van de leefsituatie in de laatste jaren beperken zich tot de huisvesting (verbeterde woonkwaliteit, zie hoofdstuk 11) en het bezit van consumptiegoederen (vgl. de toegenomen inkomensontwikkeling in hoofdstuk 5). Dit beeld wordt bevestigd als we de verschillende leefdomeinen van de Leefsituatie-index uitsplitsen; daaruit blijkt dat er tussen 2008 en 2018 op geen van de domeinen sprake is van erg grote veranderingen (figuur 12.2). Wel is de eerder genoemde verslechtering tussen 2010 en 2012 op de meeste terreinen te zien, waarbij de economische crisis ongetwijfeld een (vertraagde) rol heeft gespeeld.

Figuur 12.2

Nauwelijks veranderingen in de verschillende domeinen van de leefsituatie

Ontwikkeling van de leefsituatiedomeinen, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in indexcijfers, 1997 = 100)

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

In de afgelopen tien jaar waren er slechts kleine veranderingen in de leefsituatie van de meeste groepen, maar verbeterde de leefsituatie van ouderen

Gezien de invulling van de leefsituatie zijn er welhaast onvermijdelijke verschillen tussen groepen: jongeren zijn over het algemeen mobieler dan ouderen, en mensen met een hoog inkomen zijn vaker in staat een eigen huis te kopen dan mensen met een laag inkomen. Belangrijker dan de verschillen op enig moment zijn dan ook ontwikkelingen: vertonen

groepen hetzelfde patroon als de gemiddelde ontwikkeling? Daarom kijken we naar de ontwikkeling van de leefsituatie voor een aantal groepen; eerst bezien we de achtergrondkenmerken en dan de hulpbronnen.

Tabel 12.1

Tussen 2008 en 2018 is de leefsituatie van ouderen verbeterd

Leefsituatie, personen van 18 jaar en ouder, naar achtergrondkenmerken, 2008-2018 (in indexcijfers, 1997 = 100 voor 'allen')

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ ^a
allen	105	107	106	106	105	105	0
18-34 jaar	108	109	109	107	107	107	-1
35-64 jaar	108	109	108	107	107	107	-1
≥ 65 jaar*	92	99	98	100	99	98	+6
65-74 jaar*	98	104	103	104	103	102	+4
≥ 75 jaar*	83	91	90	93	91	92	+9
eenpersoonshuishouden*	96	101	100	99	98	98	+2
eenoudergezin	102	103	100	100	99	103	+1
paar zonder kinderen	105	106	106	106	107	105	0
paar met kinderen	110	111	110	109	110	110	0
man	105	107	106	106	106	106	+1
vrouw	105	107	106	105	105	104	-1
autochtone Nederlander*	-	108	106	107	106	106	-2 sinds 2010
westerse migrant	-	106	107	105	107	103	-3 sinds 2010
niet-westerse migrant	-	102	101	100	99	100	-2 sinds 2010

* significant verschil 2008 t.o.v. 2018, $p < 0,05$

- niet beschikbaar

a Verschil 2008-2018.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

We zagen al dat de gemiddelde leefsituatie in Nederland onveranderd bleef tussen 2008 en 2018. Dat is voor de meeste onderscheiden groepen ook het geval; van eenpersoonshuishoudens en, met name, van ouderen verbeterde echter de leefsituatie (tabel 12.1). Nadere analyses laten zien dat dit vooral kwam door een meer dan gemiddelde toename

van de duurzame consumptiegoederen (zoals het bezit van een vaatwasser of een laptop) en een sterker dan gemiddeld verbeterde woonsituatie (vgl. hoofdstuk 11). Hier laten we verschillen tussen groepen zien, zonder rekening te houden met de overlap die er tussen groepen is. In de volgende paragraaf gaan we daarop in.

De verschillen in leefsituatie tussen lage en hoge inkomens en tussen lager- en hogeropgeleiden zijn veranderlijk

De leefsituatie verschilt niet alleen naar individuele achtergrondkenmerken, maar ook naar de hulpbronnen die mensen hebben. Mensen met een hoog inkomen of een hogere opleiding hebben een betere leefsituatie dan mensen met een laag inkomen of een lagere opleiding (tabel 12.2). Door de jaren heen is daar weinig verandering in, maar in 2018 zijn de verschillen naar opleiding wat kleiner dan in 2008. De verschillen zijn vaak groot, zoals die tussen gezonde en ongezonde mensen of tussen werkenden en niet-werkenden, maar ze zijn nog groter tussen lager- en hogeropgeleiden en lagere en hogere inkomensgroepen. De enige groep die een verbetering zag in de leefsituatie, zijn de lageropgeleiden. Nadere analyses tonen aan dat dit vooral te maken heeft met een inhaalslag bij het bezit van duurzame consumptiegoederen en met verbeterde woonomstandigheden (niet in de tabel). Voor een deel kan dit een leeftijdseffect zijn (met name de leefsituatie van ouderen is sterk verbeterd, vgl. tabel 12.1).

Tabel 12.2

De verschillen in leefsituatie naar hulpbronnen zijn veranderlijk

Leefsituatie, personen van 18 jaar en ouder, naar hulpbronnen, 2008-2018 (in indexcijfers^a, 1997 = 100, voor 'allen')

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^b
allen	105	107	106	106	105	105	0
onderste 20% besteedbaar huishoudensinkomen	94	99	97	99	95	96	+2
20%-80%	107	107	106	106	106	106	-1
bovenste 20%	112	114	114	114	114	113	+1
<i>verschil hoogste en laagste inkomens</i>	18	15	17	15	19	17	-1
lager opgeleid*	94	99	96	98	96	96	+2
middelbaar opgeleid	106	108	106	106	106	105	-1
hoger opgeleid	113	113	112	111	112	112	-1
<i>verschil hoger- en lageropgeleiden</i>	19	14	16	13	16	16	-3
niet-werkenden	97	101	99	100	99	98	+1
werkenden	109	110	110	109	110	109	0
<i>verschil werkenden en niet-werkenden</i>	12	9	11	9	11	11	-1

Tabel 12.2

(Vervolg)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^b
heeft een handicap of langdurige aandoening	99	101	100	100	99	99	0
heeft geen handicap of langdurige aandoening	109	110	110	109	110	109	0
<i>verschil naar gezondheid</i>	10	9	10	9	11	10	0

* significant verschil 2008 t.o.v. 2018, $p < 0,05$

a Standaardafwijking = 15.

b Verschil 2008-2018.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

De regionale verschillen in leefsituatie bleven gelijk tussen 2008 en 2018

Als groepen met meer of minder hulpbronnen bij elkaar wonen, kan dat leiden tot ruimtelijke verschillen. We zien echter dat de leefsituatie van mensen die in minder stedelijke gebieden wonen weinig verschilt van die van mensen in stedelijke gebieden, maar wel iets beter is dan die van mensen in de vier grote steden (tabel 12.3). De verschillen zijn echter in het algemeen klein, hoewel het verschil tussen de vier grootste gemeenten (G4) en de rest van Nederland tussen 2008 en 2010 iets toenam en daarna stabiliseerde. Met name het achterblijven van het bezit van duurzame consumptiegoederen in de G4 speelt hierbij een rol (niet in de tabel).

Tabel 12.3

Leefsituatie in weinig stedelijke gebieden is verbeterd

Leefsituatie naar stedelijkheid van de woonplaats, 2008-2018 (in indexcijfers, 1997 = 100, voor 'allen')

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
allen	105	107	106	106	105	105	0
zeer sterk stedelijk	105	106	105	105	104	104	-1
sterk stedelijk	105	106	106	106	106	105	0
matig stedelijk	106	109	107	107	107	106	0
weinig stedelijk	104	107	106	106	105	106	+2
niet stedelijk	105	108	105	106	106	105	0
<i>verschil zeer sterk en niet stedelijk</i>	0	2	0	1	2	1	

Tabel 12.3

(Vervolg)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
G4	104	105	104	103	104	103	-1
G40 ^b	105	107	106	106	105	105	0
rest van Nederland	105	107	106	106	106	106	+1
<i>verschil G4 en 'rest van Nederland'</i>	1	2	2	3	2		

a Verschil 2008-2017/'18.

b Hierin zijn voor alle jaren de 40 gemeenten meegenomen die inmiddels de G40 vormen.
Geen significant verschil 2008 t.o.v. 2018

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

12.3 Determinanten voor de leefsituatie

Het conceptuele model uit hoofdstuk 1 veronderstelt een positief verband tussen de hulpbronnen en de kwaliteit van leven. Uit paragraaf 12.2 blijkt al dat dit verband er inderdaad is: de leefsituatie van mensen met een lage opleiding, een laag inkomen of een ziekte of aandoening is minder goed dan die van hun tegenpolen. De verschillen naar inkomen bleken het grootst. Ook als we alle hulpbronnen tegelijk bekijken, wat inzicht oplevert in de relatieve sterkte van de samenhang, is de samenhang met inkomen het sterkst (tabel 12.4). Dat is ook zo als we, naast de hulpbronnen, enkele achtergrondkenmerken (zoals huishoudenssamenstelling en leeftijd) in de analyse betrekken.

Behalve naar hulpbronnen en achtergrondkenmerken kijken we ook naar vaardigheden die mensen in de huidige maatschappij nodig hebben om er hun weg in te vinden. Sinds 2010 onderscheiden we twee vaardigheden: digitale vaardigheden (iets kunnen opzoeken op internet of een e-mail kunnen sturen)² en (ervaren) regie over het eigen leven.³ Dergelijke vaardigheden spelen een steeds grotere rol in de huidige samenleving, die ingewikkelder wordt door onder meer individualisering en informatisering (vgl. Van den Broek et al. 2016). Het blijkt dat deze beide vaardigheden een zelfstandige invloed op de leefsituatie hebben; ze zijn na inkomen de belangrijkste determinanten. Door deze determinanten op te nemen wordt het belang van leeftijd en opleiding kleiner (hogeropgeleiden ervaren over het algemeen meer regie en hebben meer digitale vaardigheden) en kunnen we de verschillen in leefsituatie beter verklaren (zie de laatste twee kolommen van tabel 12.4). In de loop der jaren is het relatieve belang van de verschillende determinanten tamelijk stabiel, zij het dat leeftijd een steeds minder grote rol speelt. Dat komt vooral door het kleiner worden van de verschillen naar leeftijd, en met name door de sterke verbetering van de leefsituatie bij ouderen (vgl. tabel 12.1).

Tabel 12.4

Ervaren regie en digitale vaardigheden zijn belangrijke determinanten voor de leefsituatie

De invloed van de hulpbronnen en enkele andere achtergrondkenmerken op de leefsituatie, 2008-2018 (multivariate anova-analyse, bètacoëfficiënten)^a

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18 incl. rdv ^b	2017/ '18 excl. rdv ^c
leeftijd ^d	0,27	0,16	0,14	0,11	0,10	0,08	0,13
inkomen ^e	0,26	0,27	0,25	0,21	0,23	0,26	0,28
arbeidsmarktpositie ^f	0,06	0,00	0,05	0,11	0,05	0,10	0,14
opleiding ^g	0,30	0,17	0,20	0,17	0,21	0,19	0,27
huishoudenssamenstelling ^h	0,13	0,07	0,07	0,14	0,16	0,14	0,15
inkomensbron ⁱ	0,13	0,08	0,11	0,14	0,16	0,10	0,11
gezondheid ^j	0,16	0,15	0,16	0,16	0,17	0,15	0,19
ervaren regie ^k	-	0,17	0,20	0,19	0,18	0,20	
digitale vaardigheden ^l	-	0,21	0,23	0,19	0,19	0,21	
verklaarde variantie (%)	53	48	51	50	57	54	48

- niet beschikbaar

a Bètacoëfficiënten geven het relatieve belang aan van de verschillende determinanten: hoe hoger het getal, des te groter het belang.

b Incl. regie en digitale vaardigheden.

c Excl. regie en digitale vaardigheden.

d 18-24 jaar, 25-34 jaar, 35-44 jaar, 45-54 jaar, 55-64 jaar, 65-74 jaar, 75 jaar en ouder.

e Besteedbaar inkomen van het huishouden, in decielen.

f Iemand werkt wel of werkt niet.

g Geen onderwijs/basisonderwijs, vmbo/mbo-1/avo onderbouw, mbo-2 en -3, havo/vwo/mbo-4, hbo/universiteit.

h Alleenstaande, paar zonder kinderen, paar met kinderen, eenoudergezin.

i Loon/winst, vut/pensioen/Aow, sociale uitkering/WAO, studiebeurs, overig.

j Heeft wel of niet langdurige aandoening, ziekte of handicap.

k Schaal voor (ervaren) regie op basis van vijf vragen. Zie noot 3.

l Schaal voor basale digitale vaardigheden op basis van vijf vragen. Zie noot 2.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Cumulatie van achterstand en voorspoed laat grotere verschillen zien

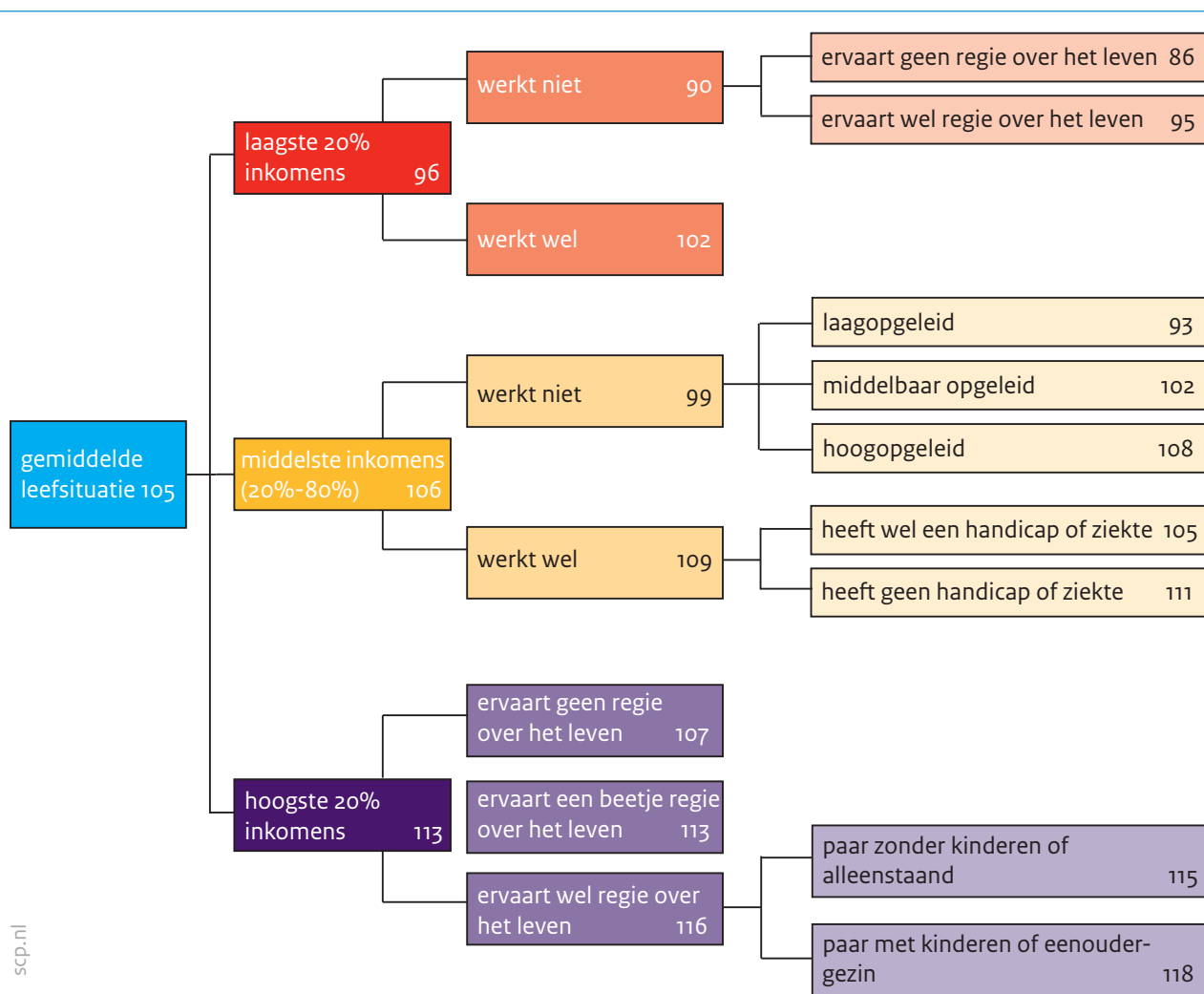
Inkomen en digitale vaardigheden zijn dus belangrijke determinanten voor de leefsituatie. Maar in welke mate een combinatie van determinanten van belang is, valt niet uit tabel 12.4 af te leiden. Om beter inzicht te krijgen in de effecten van stapeling van achterstand of voorspoed, gebruiken we een segmentatieanalyse. Op basis daarvan kan een boomstructuur weergegeven worden.⁴ Daaruit blijkt dat de verschillen snel toenemen bij cumulatie van achterstand of voorspoed (figuur 12.3). Het verschil tussen iemand met een laag inkomen en iemand met een hoog inkomen is 17 punten. Als degene met een laag inkomen

ook nog eens geen werk heeft en weinig regie over het leven ervaart, terwijl degene met een hoog inkomen juist veel regie over het leven ervaart, dan loopt het verschil op tot maar liefst 30 punten. Dat is een veel groter verschil dan we wellicht op basis van de losse kenmerken zouden verwachten.

Figuur 12.3

Cumulatie van hulpbronnen heeft een versterkend effect op de leefsituatie

Leefsituatie naar cumulatie van hulpbronnen en achtergrondkenmerken, 2018 (exhaustive Chaid-analysis, indexcijfers, 1997 = 100, voor 'allen')^a

a De eerste predictor (inkomen) is hard opgegeven op basis van de analyse uit tabel 12.4, de vervolgpredictoren worden door de analysetechniek bepaald op basis van hun bijdrage aan het verklaren van verschillen. Een groep kan nooit kleiner worden dan 50 mensen.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'17/'18)

Sociale cohesie in de buurt en het hebben van een sociaal netwerk zijn belangrijk voor de leefsituatie

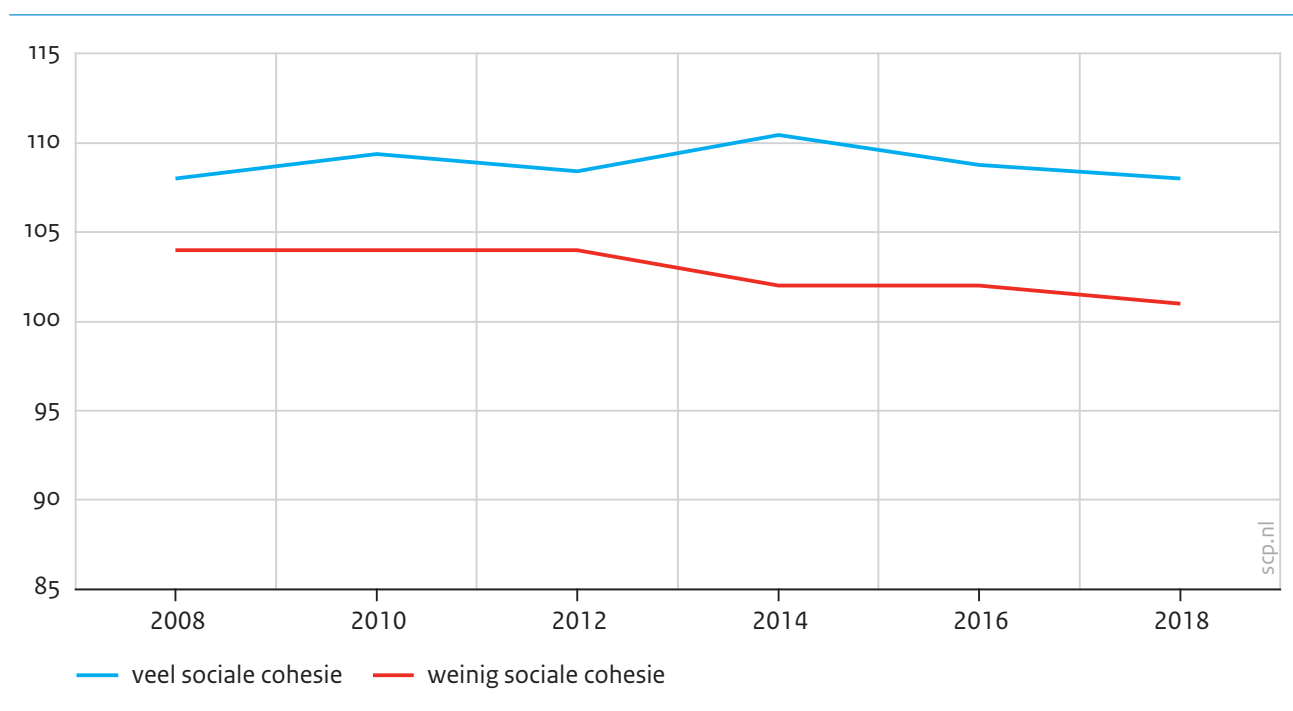
Hoewel de leefsituatie in principe individueel bepaald is en vooral gerelateerd is aan individuele kenmerken en hulpbronnen, speelt ook de omgeving van mensen een rol. Deze kan zowel het sociale netwerk van mensen betreffen, als de fysieke omgeving waarin zij

wonen. Een combinatie van fysieke en sociale omgeving is de sociale cohesie in een buurt. Sociale cohesie heeft hier betrekking op de saamhorigheid in de buurt, zoals het op een prettige manier met elkaar omgaan of het wonen in een gezellige buurt.⁵ Het gaat hier om de beleving van cohesie bij bewoners van een buurt, niet om een geobjectiveerde meting. Het blijkt dat de leefsituatie beter is in wijken waar veel sociale cohesie wordt ervaren dan in buurten met weinig sociale cohesie (figuur 12.4).⁶ Tot 2012 was het verschil tussen wijken met veel en weinig sociale cohesie redelijk constant, daarna is het verschil groter geworden. Overigens dient in het oog gehouden te worden dat er weliswaar een verband is tussen sociale cohesie en de leefsituatie, maar dat daarmee nog niet is gezegd hoe de causaliteit verloopt.

Figuur 12.4

Het verschil in leefsituatie tussen wijken met veel en met weinig sociale cohesie is gegroeid

Leefsituatie naar de mate waarin mensen sociale cohesie in hun wijk ervaren, 2008-2018 (in indexcijfers, 1997 = 100, voor alle Nederlanders)

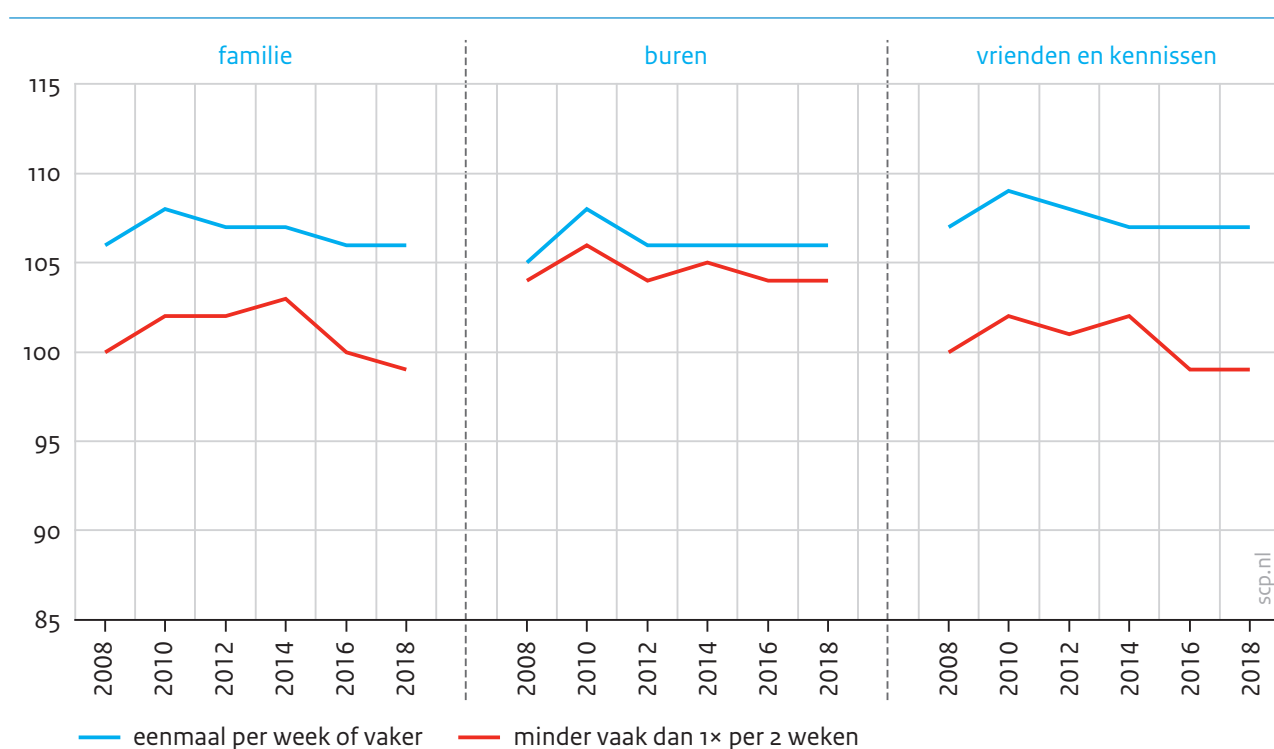

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Een ander belangrijk aspect van de sociale omgeving is het sociale netwerk dat mensen hebben. Uit hoofdstuk 8 blijkt dat mensen over het algemeen het meest contact hebben met de familie, vervolgens met vrienden en kennissen, en het minst met de burens. Er is een positieve samenhang met de leefsituatie: de leefsituatie van mensen die geregeld contact hebben, is beter dan die van mensen die sporadisch contact hebben (figuur 12.5). Het maakt daarbij weinig uit of het contact met familie, vrienden of burens is. Het niet hebben van contact met familie of vrienden leidt echter tot een relatief grote verslechtering van de leefsituatie, terwijl dat bij geen contact met burens veel minder het geval is. Door de tijd heen zijn er geen veranderingen.

Figuur 12.5

Leefsituatie naar sociale contacten, 2008-2018 (in indexcijfers, 1997 = 100)

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

12.4 Subjectieve kwaliteit van leven

De objectieve kwaliteit van leven is de laatste jaren redelijk stabiel. Hoe is het met de subjectieve kwaliteit van leven? De vraag 'Hoe tevreden bent u met het leven in het algemeen?' geeft een afweging van alle positieve en negatieve gebeurtenissen en emoties over een langere periode. Als we de trend bekijken, lijkt ook de levenstevredenheid van Nederlanders redelijk stabiel en in het algemeen groot: gemiddeld is het rapportcijfer een 7,8 (tabel 12.5). De economische crisis heeft geen verlaging van de levenstevredenheid tot gevolg gehad.

Het aandeel mensen met een lage levenstevredenheid is gestegen

In een eerdere ssn bleek dat een levenstevredenheidsscore van 6 niet automatisch betekent dat het goed gaat: ook mensen met wie het objectief gezien minder goed ging (laag inkomen, lage opleiding) gaven gemiddeld een 6 (Bijl et al. 2015).⁷ Ponocny et al. (2016) vonden eveneens dat er soms grote problemen achter de zesjes schuilgaan, en dat onafhankelijke derden de levenstevredenheid in deze gevallen lager inschatten dan het door de betrokkene zelf gegeven cijfer. Het blijkt vaak lastig het eigen leven met een onvoldoende te waarderen, maar een 6 betekent dus zeker niet dat het voldoende is. Om die reden wordt in deze paragraaf gekeken naar het aandeel mensen met een levenstevredenheid van 6 en lager. Opvallend is dat het aandeel mensen met een lage levenstevredenheid (de ontevredenen) stijgt en nu hoger is dan in 2008 (tabel 12.5). Ook het aan-

deel mensen dat een 5 of lager geeft, is gestegen: van 3,6% in 2008 naar 5,7% in 2017/'18 (niet in tabel). Dat het gemiddelde onveranderd blijft, komt doordat het aandeel mensen dat een 9 of 10 geeft ook groeit (hoewel niet significant). Eerst bespreken we nu verschillen in levenstevredenheid tussen groepen. Daarna komen we terug op de samenstelling van de groter geworden groep ontevredenen.

Tabel 12.5

Levenstevredenheid van Nederlanders redelijk stabiel

Levenstevredenheid over de jaren, 2008-2018 (in procenten en gemiddelde rapportcijfers)

	2008	2010	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
levenstevredenheid	7,9	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	-0,1
aandeel mensen dat een 9 of hoger geeft	26	26	25	24	26	28	+2
aandeel mensen dat een 6 of lager geeft *	9	11	11	12%	12	13	+4

* 2018 is significant verschillend van 2008 ($p < 0,05$)

a Verschil 2008-2017/'18 in rapportcijfer en procentpunten.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Levenstevredenheid naar achtergrondkenmerken geeft weinig verandering in de tijd

Voor veel groepen is de trend in levenstevredenheid vrij stabiel, maar jongeren hebben nu een lagere levenstevredenheid dan in 2008 (tabel 12.6). De verbeterde (objectieve) leefsituatie bij ouderen vertaalt zich niet in een grotere tevredenheid (maar ouderen zijn ook al relatief tevreden). Bij eenpersoonshuishoudens zagen we al dat de leefsituatie verbeterde; bij hen zien we nu ook een hogere tevredenheid. Bij eenoudergezinnen zagen we geen verandering in leefsituatie, maar zij hebben nu wel een lagere levenstevredenheid dan in 2008. De groep ontevreden eenoudergezinnen is echter te klein om de veranderingen in samenstelling tussen 2008 en 2018 te onderzoeken (6% in 2008 en 7% in 2018).

Tabel 12.6

Eenoudergezinnen minder tevreden met het leven dan tien jaar geleden.

Levenstevredenheid naar achtergrondkenmerken, personen van 18 jaar en ouder, 2008-2018 (in gemiddelde rapportcijfers)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
allen	7,9	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	-0,1
18-34 jaar*	8,0	7,8	7,9	7,7	7,7	7,8	-0,2
35-64 jaar	7,9	7,8	7,7	7,8	7,8	7,8	-0,1
≥ 65 jaar	7,9	8,1	8,0	7,9	8,0	8,0	+0,1
65-74 jaar	7,9	8,1	8,1	8,0	8,1	8,0	+0,1
≥ 75 jaar	7,9	8,1	7,9	7,9	7,8	8,0	+0,1
eenpersoonshuishouden*	7,3	7,6	7,7	7,6	7,5	7,5	+0,2
eenoudergezin*	7,7	7,2	7,1	7,2	7,2	7,2	-0,5
paar zonder kinderen	8,0	8,0	8,0	7,9	8,0	8,0	0
paar met kinderen	8,0	7,9	7,9	7,9	7,9	7,9	-0,1
man	7,9	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	-0,1
vrouw	7,9	7,9	7,9	7,8	7,9	7,8	-0,1
autochtone Nederlander	-	7,9	7,9	7,9	7,8	7,9	0
westerse migrant	-	7,6	7,9	7,8	8,0	7,6	0
niet-westerse migrant	-	7,5	7,1	7,2	7,5	7,6	+0,1

- niet beschikbaar

* significant verschil 2008-2018, $p < 0,05$

a Verschil 2008-2017/'18 (in gemiddelde rapportcijfers). Voor etniciteit is het verschil berekend voor 2010-2017/'18.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Levenstevredenheid van lageropgeleiden, mensen met een middeninkomen of zonder werk in 2018 lager dan in 2008

Net als bij de leefsituatie is er ook een positief verband zichtbaar met het bezitten van hulpbronnen. Mensen met een hoog inkomen, een hoge opleiding of werk hebben een hogere levenstevredenheid dan mensen die dit niet hebben. Verschillen naar inkomen blijken groter te zijn dan die naar de andere hulpbronnen (tabel 12.7). Tussen 2008 en 2016/'17 groeit het verschil in levenstevredenheid tussen de laagste en hoogste inkomens. In 2018 lijkt deze trend echter gekeerd en zien we een hogere levenstevredenheid onder de lagere inkomens dan in 2016. De levenstevredenheid van mensen in de middeninkomens, met een lage opleiding of zonder betaald werk is lager dan in 2008. Deze verschillen over de tijd zijn echter klein.

Tabel 12.7

Verschillen in inkomen geven het grootste verschil in levenstevredenheid

Gemiddelde levenstevredenheid naar hulpbronnen, 2008-2018 (in rapportcijfers)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
allen	7,9	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	-0,1
onderste 20% besteedbaar inkomen	7,6	7,5	7,5	7,3	7,3	7,5	-0,1
20%-80%*	8,0	7,9	7,9	7,8	7,9	7,8	-0,2
bovenste 20%	8,0	8,0	8,1	8,2	8,1	8,1	0,1
<i>verschil hoogste en laagste inkomens</i>	0,4	0,5	0,7	0,9	0,9	0,6	
lager opgeleid*	7,8	7,7	7,7	7,6	7,6	7,6	-0,2
middelbaar opgeleid	7,8	7,8	7,8	7,7	7,8	7,8	0
hoger opgeleid	8,0	8,0	8,0	8,0	8,1	8,0	0
<i>verschil hoger- en lageropgeleiden</i>	0,1	0,3	0,4	0,4	0,5	0,4	
niet-werkenden*	7,8	7,7	7,6	7,6	7,6	7,6	-0,2
werkenden	7,9	7,9	7,9	7,9	8,0	8,0	+0,1
<i>verschil werkenden en niet- werkenden</i>	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5	0,4	
heeft een handicap of langdurige aandoening	7,7	7,6	7,6	7,5	7,6	7,5	-0,2
heeft geen handicap of langdurige aandoening	8,0	7,9	8,0	8,0	8,0	8,0	0
<i>verschil naar gezondheid</i>	0,4	0,3	0,4	0,5	0,4	0,5	

* significant verschil 2008-2018, $p < 0,05$

a Verschil 2008-2017/'18.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Geen regionale verschillen meer in levenstevredenheid

Naast de verschillen tussen sociale groepen zijn er ook ruimtelijke verschillen. Mensen uit zeer stedelijke gebieden zijn nu minder tevreden met hun leven dan in 2008 (tabel 12.8).

Echter, de verschillen in levenstevredenheid tussen zeer sterk en niet stedelijke gebieden zijn sinds 2016/'17 niet meer significant. Ook zijn er geen significante verschillen in levenstevredenheid tussen de G4, G40 en de rest van Nederland.

Tabel 12.8

Levenstevredenheid in zeer sterk stedelijke gemeenten na crisis stabiel lager dan in 2008

Levenstevredenheid naar stedelijkheid van de woonplaats, 2008-2018 (in gemiddelde rapportcijfers)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
zeer sterk stedelijk*	7,9	7,6	7,7	7,6	7,7	7,7	-0,2
sterk stedelijk	7,7	7,8	7,8	7,7	7,8	7,9	0,0
matig stedelijk	7,8	7,9	8,0	7,9	7,9	7,7	0,0
weinig stedelijk	8,0	7,9	7,9	8,0	8,0	7,9	0,0
niet stedelijk	8,0	8,1	8,0	7,9	7,8	7,8	-0,2
<i>verschil zeer sterk en niet stedelijk</i>	-0,1	-0,5**	-0,3**	-0,3**	-0,2	-0,1	
G4	7,9	7,6	7,6	7,7	7,6	7,7	-0,2
G40 ^b	7,8	7,8	7,8	7,7	7,8	7,8	0
rest van Nederland	7,9	7,9	7,9	7,9	7,9	7,9	0

* significant verschil 2008 t.o.v. 2018, $p < 0,05$ ** significant verschil zeer en niet stedelijk bij $p < 0,05$

a Verschil 2008-2017/'18 (in gemiddelde rapportcijfers).

b Hierin zijn voor alle jaren de 40 gemeenten meegenomen die sinds 2016 de G40 vormen.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Onder de ontevredenen toename van lageropgeleiden, middeninkomens, eenoudergezinnen en ouders met kinderen

Eerder bleek dat de groep ontevredenen in 2017/'18 groter is dan in 2008. Nu we de verschillen tussen groepen in kaart hebben gebracht, kunnen we de samenstelling van die ontevreden groep onder de loep nemen. Onder de ontevredenen zien we een toename van het aandeel lageropgeleiden (van 26% naar 38%), mensen met een besteedbaar inkomen in het middensegment (van 48% naar 59%), mensen uit zeer stedelijke gemeenten (van 18% naar 28%), eenoudergezinnen (8% naar 16%) en ouders met kinderen (van 19% naar 29%) (niet in tabel). Onder de ontevredenen zijn in 2017/'18 minder eenpersoons-huishoudens dan in 2008 (van 46% naar 30%).

Tevredenheid met levensdomeinen is de laatste jaren stabiel; meeste tevredenheid over woning en vrienden- en kennissenkring

Een grote mate van tevredenheid met het leven betekent niet automatisch dat er ook tevredenheid is over onderdelen van het leven of over de samenleving in het algemeen.⁸ Nederlanders zijn over veel terreinen tevreden, het meest over de woning en de vrienden- en kennissenkring: beide krijgen een ruime 8 als rapportcijfer (tabel 12.9). De geringste tevredenheid is er met de Nederlandse samenleving. De laatste tien jaar is de tevredenheid met de levensdomeinen vaak stabiel gebleven en soms licht gestegen. Hoewel Nederlanders nog steeds het minst tevreden zijn over de Nederlandse samenleving, is hier de grootste toename in tevredenheid te zien tussen 2008 en 2017/'18.⁹

Tabel 12.9

Nederlanders zijn het meest tevreden over hun woning en vrienden- en kennissenkring

Oordelen over enkele onderdelen van de leefsituatie en de Nederlandse samenleving, 2008-2018 (in rapportcijfers)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18	Δ^a
woning	8,1	8,1	8,2	8,2	8,1	8,1	0
vrienden- en kennissenkring*	8,0	8,1	8,0	8,0	8,1	8,1	+0,1
woonomgeving*	7,8	7,8	7,9	7,9	7,9	7,9	+0,1
maatschappelijke positie	7,6	7,6	7,5	7,5	7,5	7,6	0
financiële middelen	7,3	7,3	7,3	7,3	7,4	7,5	+0,2
huishouden*							
opleiding*	7,5	7,5	7,6	7,6	7,6	7,7	+0,2
Nederlandse samenleving *	6,5	6,6	6,7	6,6	6,7	6,8	+0,3

* significant verschil 2008 t.o.v. 2017/'18 ($p < 0,05$)

a Verschil 2008-2017/'18.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Ervaren regie is een belangrijke hulpbron; leeftijd heeft na 2010 een grotere rol voor levenstevredenheid

Naast hulpbronnen en ruimtelijke verschillen bepalen psychische factoren, zoals de mate waarin mensen het gevoel hebben regie te hebben over hun leven, mede de levenstevredenheid (tabel 12.10). Anders dan bij de leefsituatie is er geen significant verband tussen basale digitale vaardigheden en de levenstevredenheid. Ervaren regie over het leven is in alle jaren verreweg de belangrijkste hulpbron voor levenstevredenheid. Toevoeging van regie verkleint de rol van huishoudenssamenstelling en gezondheid. Het laatste valt te verwachten, aangezien mensen met een slechtere gezondheid minder regie over het leven ervaren dan gezonde mensen.¹⁰ Vanaf 2014 stijgt de rol van gezondheid echter weer iets. Mogelijk ingegeven door de crisis zien we vanaf 2010 een sterkere relatie van leeftijd en arbeidsmarktpositie met levenstevredenheid. Deze sterkere relatie valt mogelijk te verklaren door de hogere ontevredenheid bij jongeren. Misschien komen ze nu minder makkelijk aan een baan: de netto-arbeidsparticipatie in de groep 15-44-jarigen is tussen 2008 en 2017/'18 afgenomen (hoofdstuk 6), terwijl die voor andere leeftijdsgroepen is gestegen (we zien een daling onder niet-werkenden).

Regie over het leven blijkt een belangrijker determinant te zijn voor levenstevredenheid dan vergelijkbare psychosociale concepten zoals veerkracht, zelfvertrouwen, vertrouwen in eigen vaardigheden, of het hebben van sociale vaardigheden.¹¹ Ook duidelijk gerelateerd aan de levenstevredenheid zijn optimisme en eenzaamheid.¹² Als die in het model worden toegevoegd aan het rijtje hulpbronnen en achtergrondkenmerken, stijgt de verklaarde variantie van 24% naar 30% (niet in de tabel).¹³

Tabel 12.10

Ervaren regie is een belangrijke hulpbron voor de levenstevredenheid

De invloed van de hulpbronnen en enkele andere achtergrondkenmerken op de kwaliteit van leven, 2008-2018 (multivariate anova-analyse, bètacoëfficiënten^a)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18
leeftijd ^b	0,07°	0,14	0,19	0,15	0,15	0,22
inkomen ^c	0,08	0,08	0,13	0,16	0,09	0,05
arbeidsmarktpositie ^d	0,02	0,11	0,10	0,13	0,14	0,11
opleiding ^e	0,08	0,02°	0,05	0,06°	0,03	0,04°
huishoudenssamenstelling ^f	0,24	0,11	0,09	0,06	0,08	0,12
inkomensbron ^g	0,15	0,11	0,13	0,08	0,13	0,08
gezondheid ^h	0,12	0,05	0,05	0,11	0,09	0,13
ervaren regie ⁱ	-	0,40	0,34	0,35	0,32	0,38
digitale vaardigheden ^j	-	0,08	0,07°	0,05°	0,04°	0,06°
verklaarde variantie	11%	25%	24%	25%	24%	26%

- niet beschikbaar

° niet significant

a Bètacoëfficiënten geven het relatieve belang aan van de verschillende determinanten: hoe hoger het getal, des te groter het belang.

b 18-24 jaar, 25-34 jaar, 35-44 jaar, 45-54 jaar, 55-64 jaar, 65-74 jaar, 75 jaar en ouder.

c In decielen.

d Werkt wel vs. werkt niet.

e Geen onderwijs/basisonderwijs, vmbo/mbo-1/avo onderbouw, mbo-2 en -3, havo/vwo/mbo-4, hbo/universiteit.

f Alleenstaande, paar zonder kinderen, paar met kinderen, eenoudergezin.

g Loon/winst, vut/pensioen/Aow, sociale uitkering/WAO, beurs, overig.

h Heeft wel of niet langdurige aandoening, ziekte of handicap.

i Schaal voor ervaren regie op basis van vijf vragen. Zie noot 3.

j Schaal voor digitale vaardigheden op basis van vijf vragen. Zie noot 2.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Door cumulatie van af- en aanwezigheid van hulpbronnen nemen de verschillen toe

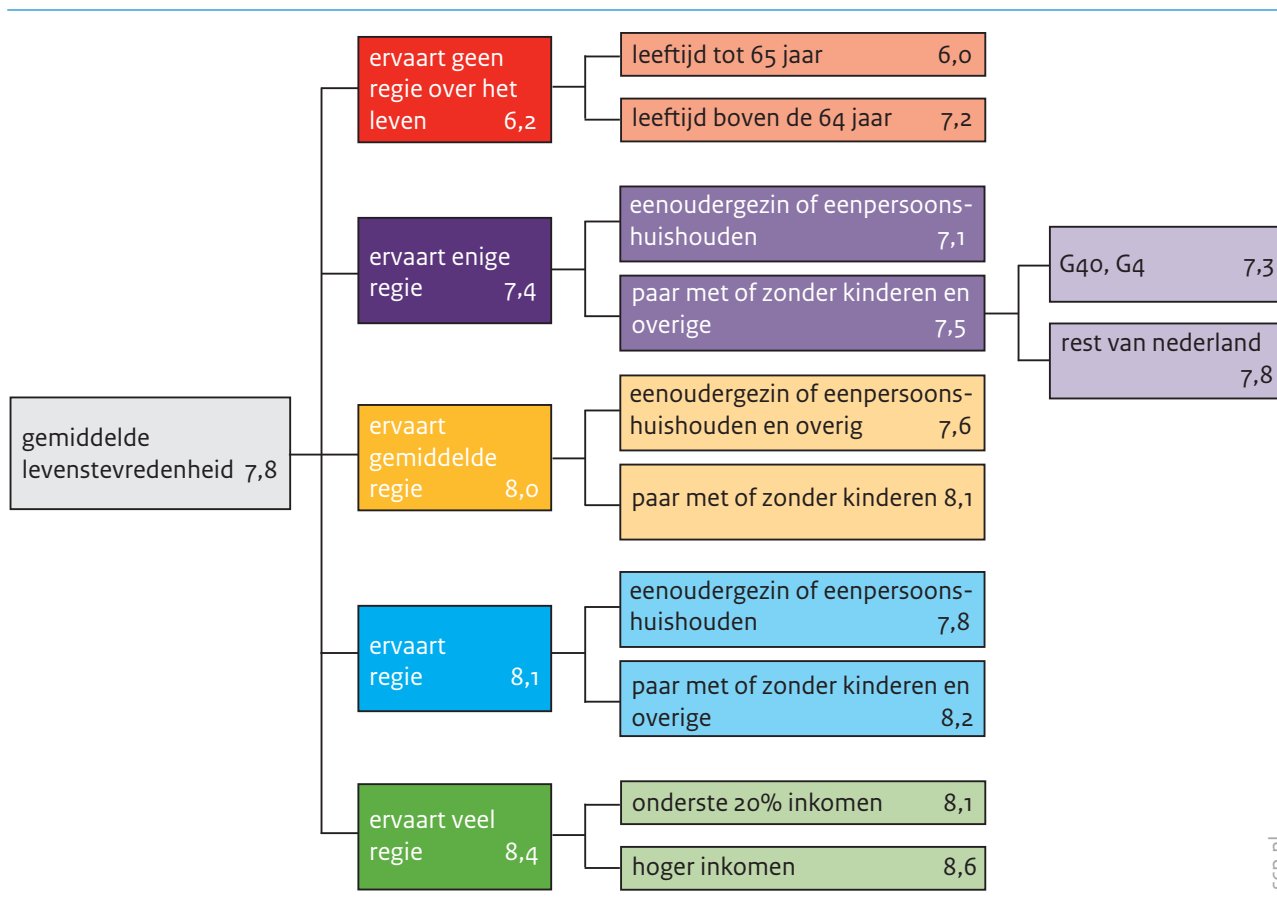
Net als bij de leefsituatie geeft een boomstructuur inzicht in de gevolgen van cumulatie van achterstanden voor de levenstevredenheid (zie noot 4 voor uitleg van de methode).

De boomstructuur laat zien dat mensen die geen regie ervaren over hun leven, jonger zijn dan 65 jaar en bovendien een slechte gezondheid hebben, hun leven met een rapportcijfer 6,0 waarderen (figuur 12.6). Dat is een laag cijfer. Eerder lieten we zien dat mensen die hun leven met een 6 of minder omschrijven, vaak veel problemen hebben.

Figuur 12.6

Cumulatie van hulpbronnen heeft een versterkend effect op de levenstevredenheid

Levenstevredenheid naar cumulatie van hulpbronnen en achtergrondkenmerken, 2017 (exhaustive Chaid-analysis, in gemiddelde rapportcijfers)^a

a De eerste predictor is hard opgegeven op basis van de analyse uit tabel 12.4, de vervolgpredictoren worden door de analysetechniek bepaald op basis van hun bijdrage aan het verklaren van verschillen. Een groep kan nooit kleiner worden dan 50 mensen.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'17/'18)

12.5 Eenzaamheid: relatie met levenstevredenheid, sociale cohesie en regie over het leven

Nu we de objectieve en subjectieve kwaliteit van leven afzonderlijk besproken hebben, kunnen we ons richten op de rode draad van deze ssN: het relateren van die twee kwaliteiten aan elkaar. Voordat we dat doen, zoomen we kort in op eenzaamheid. Zoals in paragraaf 12.1 vermeld, staat dit momenteel sterk in de beleidsaandacht; bovendien is het een onderdeel van de leefsituatie en hangt het sterk samen met de levenstevredenheid, zo bleek in paragraaf 12.4. Het actieprogramma 'Eén tegen eenzaamheid' van het ministerie van vws heeft als doel eenzaamheid onder 75-plussers te verminderen, en roept mensen in de samenleving op om meer, en meer vanzelfsprekend naar elkaar om te kijken (vws 2018, 2019). Voorbeelden hierbij zijn contact met de burens en buurtinitiatieven om eenzaamheid tegen te gaan. Hieronder ligt de aanname dat een goede buurtcohesie eenzaamheid kan

tegenaan. Toch zit niet iedere eenzame te wachten op initiatieven voor netwerkvergroting. Daarnaast is eenzaamheid ook niet altijd op te lossen, zoals bij het verlies van een partner. Het zou ook veel meer moeten gaan over omgaan met, in plaats van oplossen van eenzaamheid (Schoenmakers 2019). Hierbij ligt de regie meer bij de eenzame persoon zelf dan bij de omgeving. Het hebben van regie bleek een belangrijke hulpbron voor zowel de objectieve als subjectieve levenstevredenheid. In deze paragraaf worden de verbanden tussen levenstevredenheid, eenzaamheid, sociale cohesie en regie bekeken.

In hoofdstuk 8 zijn de cijfers over eenzaamheid gepresenteerd. Hieruit bleek dat eenzaamheid redelijk veel voorkomt in Nederland. Daarnaast is het ook redelijk stabiel over de tijd: in 2017/18 waren iets meer mensen sterk eenzaam, maar ook waren iets meer mensen niet eenzaam. In 2017/18 ervaart 35% matige en 9% sterke eenzaamheid (versus 39% en 7% in 2008).

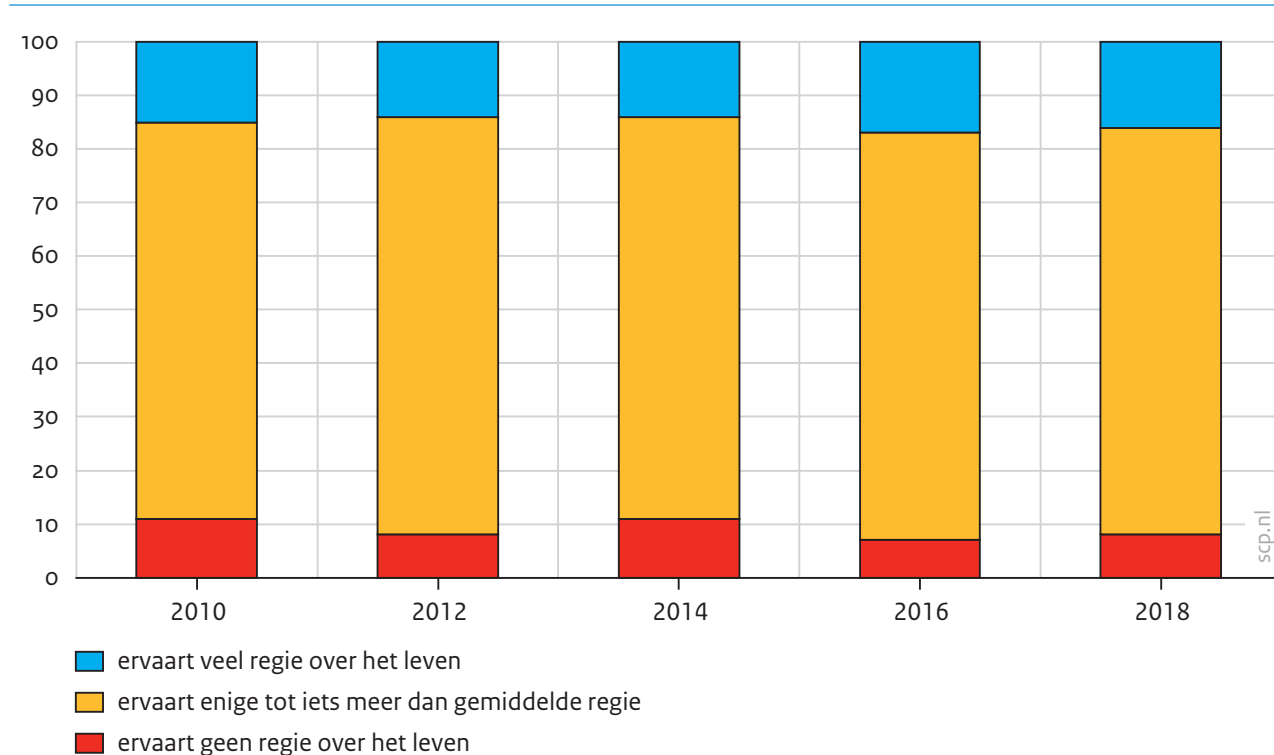
Mensen ervaren iets meer regie dan in 2010

Hoe de ervaren regie zich ontwikkelt, is nog niet aan bod gekomen; dat laten we hier zien. Het aandeel mensen dat geen regie ervaart, schommelt een beetje in de tijd, maar in 2017/18 ervaren mensen over het algemeen wat meer regie dan in 2010. Iets meer mensen ervaren veel regie (16%) en iets minder ervaren geen regie (8%) (figuur 12.7).

Figuur 12.7

Ervaren regie is iets toegenomen tussen 2010 en 2018

Ervaren regie, 2010-2018 (in procenten)^a

a De verdeling in regie is significant verschillend tussen 2010 en 2017/18 (bij $p < 0,05$).

Bron: scp/cbs (cv/sli'10/'11-'17/'18)

Ervaring van geringere regie en eenzaamheid verlaagt de levenstevredenheid

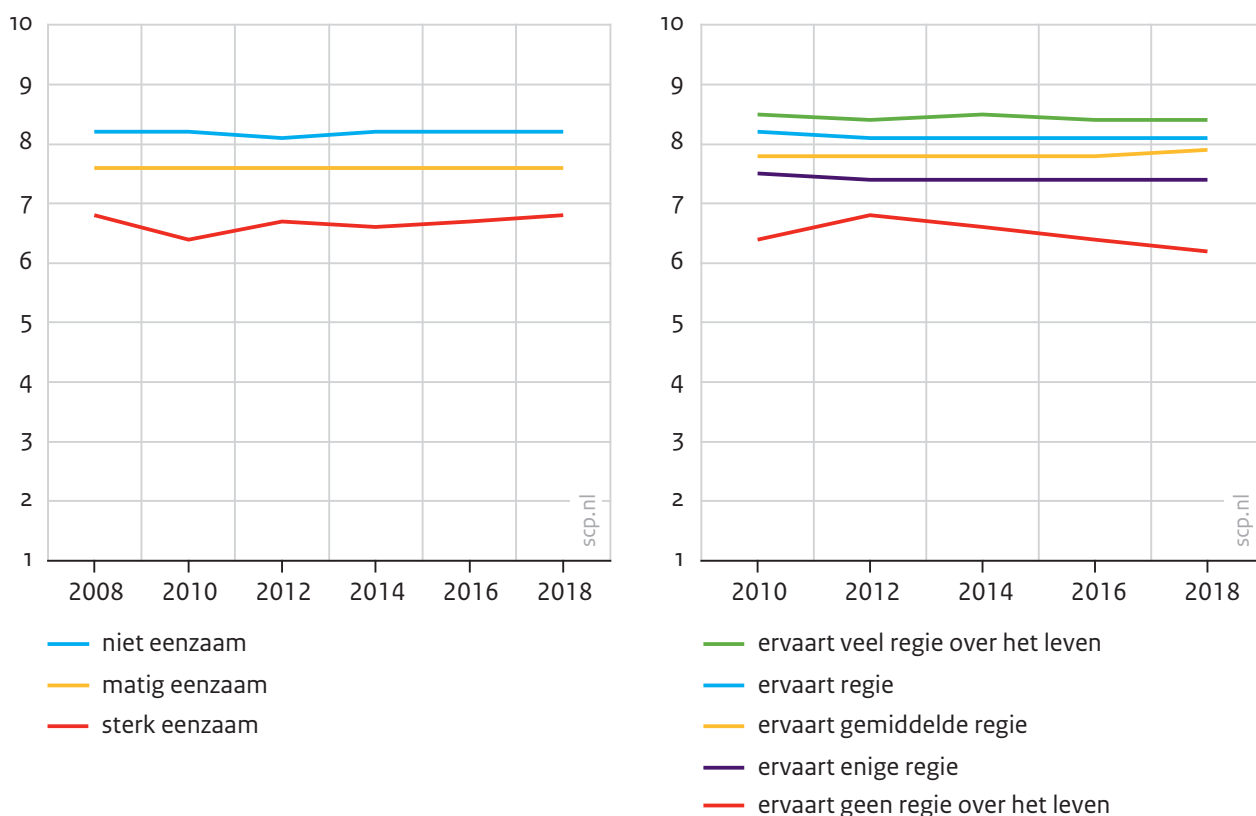
Ervaren regie en eenzaamheid zijn belangrijke determinanten van levenstevredenheid. Het verschil in levenstevredenheid tussen mensen die weinig of veel regie ervaren, is groot: rond 2 punten op een schaal van 1 tot 10 (figuur 12.8). Het verschil in levenstevredenheid tussen mensen die eenzaam zijn en die dat niet zijn is ook groot: 1,4-1,8 punten.

Er zijn geen significante veranderingen zichtbaar in de levenstevredenheid naar eenzaamheid en regie tussen 2008 en 2017/'18. Wel is de levenstevredenheid van mensen die geen regie ervaren na 2012 continu afgenomen. Uit dit onderzoek komt niet duidelijk naar voren waar dat aan zou kunnen liggen. Mogelijk kan een deel hiervan verklaard worden door het groeiende beroep op zelfverantwoordelijkheid en grotere onzekerheid in de samenleving (bv. door digitalisering, discussie over pensioenen, enz.)

Figuur 12.8

Mensen die een geringere regie of eenzaamheid ervaren, hebben ook een lagere levenstevredenheid

Tevredenheid met het leven en de relatie met eenzaamheid en regie, 2008-2018 (in rapportcijfers)

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Ook op de afzonderlijke levensdomeinen geven eenzaamheid en regie verschil. Zo zijn sterk eenzame mensen minder tevreden over hun vrienden- en kennissenkring, hun maatschappelijke positie en de financiën dan niet-eenzamen. Mensen die geringere regie ervaren, zijn minder tevreden over hun financiën dan mensen met veel regie (niet weergegeven).

Negatief verband tussen eenzaamheid en cohesie en tussen eenzaamheid en regie

Maar hoe is de onderlinge relatie tussen regie en eenzaamheid? Hangt eenzaamheid daadwerkelijk samen met de cohesie van de buurt waar men woont? Het verband tussen regie, cohesie en eenzaamheid is zoals te verwachten: mensen die in een buurt wonen waar ze weinig cohesie ervaren, zijn vaker sterk eenzaam (tabel 12.11). Ditzelfde geldt voor mensen die een geringere regie ervaren.

Tabel 12.11

Weinig regie en lage cohesie in de buurt hebben relatie met sterke eenzaamheid

Eenzaamheid en de relatie met cohesie^a en regie,^b 2017/'18 (in procenten)

	niet eenzaam	matig eenzaam	sterk eenzaam
veel regie	75	22	2
geen/weinig regie ^c	31	39	30
veel cohesie	76	22	3
lage cohesie ^d	40	42	18

a Selectie van buurt met veel en weinig cohesie.

b Selectie van mensen met een hoge en lage regie; gemiddelde regie is buiten beschouwing gelaten.

c Significant meer sterk eenzamen bij een lage regie bij $p < 0,05$.

d Significant meer sterk eenzamen bij een lage cohesie bij $p < 0,05$.

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

Onder de mensen die ontevreden met het leven zijn (rapportcijfer minder dan een 6) komt eenzaamheid veel voor: 46% is matig en 26% sterk eenzaam (aandeel in de hele bevolking 35% resp. 9%). Daarnaast ervaart 32% geringe en 6% veel regie (16% resp. 8%). Bijna een kwart (24%) van hen woont in een buurt met een lage cohesie en 6% woont in een buurt met een hoge cohesie.

12.6 Relatie tussen leefsituatie en tevredenheid met het leven

Eerder in het hoofdstuk kregen we al een indruk van de relatie tussen de leefsituatie en tevredenheid met het leven. In deze paragraaf diepen we dat verder uit. Het is goed hierbij te bedenken dat de invulling van wat een goede leefsituatie is een normatief karakter heeft. Weliswaar krijgt de invulling van de Leefsituatie-index op goede theoretische gronden vorm en is die vergelijkbaar met indicatoren systemen in andere landen (vgl. Boelhouwer 2010; Noll en Berger 2014), maar mensen kunnen individueel andere afwegingen en keuzes maken.¹⁴ Iemand die niet sport en geen auto bezit, kan dat om heel valide redenen doen en er tevreden mee zijn. In deze paragraaf kijken we naar de relatie tussen de objectieve en de subjectieve kwaliteit van leven en bezien we hoe vaak het voorkomt dat mensen tevreden zijn met een objectief minder goede leefsituatie, of juist ontevreden met een objectief goede situatie.

Het aandeel mensen met een goede leefsituatie is in de afgelopen tien jaar redelijk stabiel. Eerst kijken we nog even wat preciezer naar de uiteinden van de beide metingen: het aandeel mensen met een goede of een slechte leefsituatie en het aandeel mensen dat tevreden of niet tevreden met het leven is.¹⁵ Tussen 2008 en 2010 zien we een toename van het aandeel mensen met een goede leefsituatie en een afname van het aandeel met een slechte leefsituatie (tabel 12.12). Daarna is het aandeel met een goede leefsituatie min of meer gelijk gebleven en is het aandeel met een slechte leefsituatie licht toegenomen. Zoals we eerder al zagen, stijgt het aandeel Nederlanders dat niet tevreden is met het leven.

Tabel 12.12

Aandeel Nederlanders met een goede leefsituatie is de afgelopen tien jaar licht gestegen, maar aandeel ontevredenen ook

Mensen met een goede en slechte leefsituatie en mensen die zeer tevreden of zeer ontevreden zijn met het leven, 2008-2018 (in procenten)

	2008	2010/ '11	2012/ '13	2014/ '15	2016/ '17	2017/ '18
goede leefsituatie (score > 115)	27	31	29	28	29	29
slechte leefsituatie (score < 85)	10	7	8	8	10	10
erg tevreden (9 of 10)	26	26	25	24	26	28
ontevreden (6 of lager)	9	11	11	12	12	13

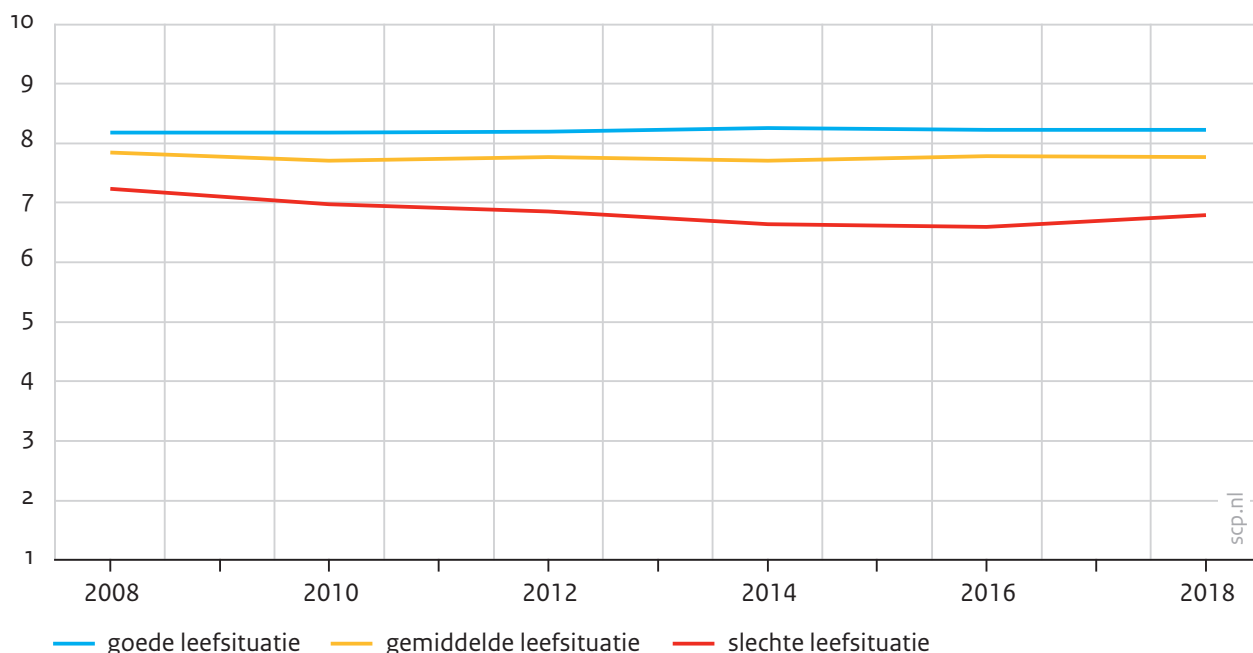
Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-'17/'18)

De ontwikkeling laat zien dat de samenhang tussen de leefsituatie en levenstevredenheid niet een-op-een is.¹⁶ Zoals gezegd is dat te begrijpen vanuit het idee dat in de Leefsituatie-index zaken zijn opgenomen die niet voor iedereen belangrijk hoeven te zijn. Als we de leefsituatie en levenstevredenheid aan elkaar relateren, zien we dat in 2018 mensen met een slechte leefsituatie minder tevreden zijn dan mensen met een gemiddelde leefsituatie, die op hun beurt weer iets minder tevreden zijn dan mensen met een goede leefsituatie. Tussen 2008 en 2018 zijn mensen met een slechte leefsituatie minder tevreden geworden (figuur 12.9); voor mensen met een goede of gemiddelde leefsituatie is er geen verschil. In het vervolg van deze paragraaf kijken we wat uitgebreider naar de relatie tussen de objectieve en subjectieve kwaliteit van leven.

Figuur 12.9

De tevredenheid met het leven van mensen met een slechte leefsituatie is gedaald, terwijl die bij anderen gelijk blijft

Tevredenheid met het leven van mensen met een goede en slechte leefsituatie, 2008-2018 (in gemiddelde rapportcijfers)

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-17/'18)

Welzijn, deprivatie, dissonantie en adaptatie

De combinatie van objectieve en subjectieve kwaliteit van leven leidt tot vier mogelijke combinaties (zie tabel 12.13, gebaseerd op Zapf 1984). Twee daarvan staan voor verwachte relaties: een groep die een goede leefsituatie combineert met tevredenheid over het leven (het kwadrant welzijn) en een die een slechte leefsituatie combineert met ontevredenheid over het leven (deprivatie).

Van de andere twee groepen combineert er één een goede leefsituatie met ontevredenheid (dissonantie) en één een slechte leefsituatie met tevredenheid (adaptatie). Uit tabel 12.13 is af te lezen dat deze vier groepen beperkt van omvang zijn. De welzijnsgroep is het grootst en bestaat uit ongeveer 9% van de bevolking, de gedepriveerde groep omvat 3% van de bevolking en adaptatie en dissonantie komen met elk 1% nauwelijks voor. Beide laatste groepen zijn in de afgelopen tien jaar tamelijk stabiel in omvang (niet in de tabel). Verreweg de grootste groep bestaat overigens uit de combinatie van middencategorieën. Doordat we hier een combinatie maken van objectieve en subjectieve indicatoren krijgen we kleinere groepen dan die doorgaans als achterstandsgroepen worden gedefinieerd, zoals in het geval van de laaggeletterden, mensen met een lichte verstandelijke beperking (Ivb'ers) of mensen met fysieke of mentale beperkingen. De grootte van de groep is daarnaast ook afhankelijk van de keuze van de grenzen.

Tabel 12.13

Dissonantie en adaptatie komen nauwelijks voor

De relatie tussen leefsituatie en tevredenheid met het leven, 2017/'18 (in procenten)^a

	goede leefsituatie	gemiddelde leefsituatie	slechte leefsituatie
tevreden met het leven	welzijn (9)		adaptatie (1)
gemiddelde tevredenheid		85	
ontevreden met het leven	dissonantie (1)		deprivatie (3)

- a Goede leefsituatie: een score van 115 of meer; slechte leefsituatie: een score van 85 of minder; tevreden met het leven: een rapportcijfer 9 of 10; ontevreden met het leven: een rapportcijfer van 6 of lager.

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'17/'18)

De kwadranten adaptatie en dissonantie bevatten zo weinig mensen dat we daar niet diepgaander naar kunnen kijken. Dat kunnen we wel bij de kwadranten welzijn en deprivatie. Ook die laatste groep is beperkt in omvang, dus we moeten de resultaten met enige terughoudendheid interpreteren. De verschillen tussen de groepen zijn groot, niet alleen als het gaat om de leefsituatie of tevredenheid met het leven, maar ook ten aanzien van de hulpbronnen of opvattingen (tabel 12.14). Ten opzichte van de mensen in het welzijnskwadrant zijn de gedepriveerden veel minder tevreden met de regering, de samenleving of hun eigen leven. Opvallend is dat zij meer tevreden zijn met de samenleving dan met hun eigen leven. Het adagium 'met mij gaat het goed, met de samenleving gaat het slecht' gaat voor hen blijkbaar niet op. Eerder is er sprake van 'met de samenleving gaat het al niet best, maar met mij gaat het nog minder.'

Ook zijn de gedepriveerden veel kwetsbaarder waar het hun hulpbronnen betreft (iets meer dan de helft heeft een laag inkomen of is lager opgeleid). Bovendien zijn ze vaker sociaal geïsoleerd en zeggen ze minder vaak te gaan stemmen. Wat de zorgen over deze groep nog groter maakt, is dat meer dan de helft van hen aangeeft weinig regie te hebben over het eigen leven en ook geen kansen ziet om vooruit te komen in het leven. Deze groep lijkt op wat in een eerdere SCP-studie is aangeduid met 'het precariaat': een groep die niet beschikt over hulpbronnen, zelf geen middelen of vaardigheden heeft om dat te veranderen en die zich soms afkeert van de samenleving (Vrooman et al. 2014). De omvang van deze groep is relatief beperkt, maar het gaat toch om ruim 400.000 mensen van 18 jaar en ouder.

Daartegenover staat een grotere groep die we het label 'welzijn' geven. Zij hebben een goede leefsituatie en zijn tevreden met hun eigen leven. Ze beschikken vaak over hulpbronnen, zijn relatief tevreden met de samenleving, vinden relatief vaak dat ze voldoende kansen hebben gekregen in het leven en ervaren vaak regie over hun leven.

Tabel 12.14

De groep gedepriveerden heeft veel achterstanden en weinig regie over het eigen leven

Enkele cijfers ten aanzien van de middengroep, de welzijnsgroep en de groep gedepriveerden, 2018
(in indexcijfers (1997=100 voor alle Nederlanders), rapportcijfers en procenten)

	geen van de vier kwadranten: de middengroep (n = 1926)	welzijn ^a (n = 212)	deprivatie ^a (n = 75)
leefsituatie (indexcijfer)	105	120	73
tevredenheid met het leven (rapportcijfer)	7,8	9,3	4,6
tevredenheid met samenleving (rapportcijfer)	6,8	7,4	5,5
tevredenheid met regering (rapportcijfer)	6,1	6,9	4,8
gemiddelde leeftijd (in jaren) ^a	49	47	59 ^b
aandeel 18-24 jaar (in %) ^a	11	6	5
aandeel ≥ 65 jaar (in %) ^a	23	18	31
alleenstaand (%)	23	3	39
onderste 20% inkomen (%)	20	7	53
lage opleiding (%)	25	9	53
heeft langdurige ziekte of aandoening (%)	38	17	80
heeft niemand om persoonlijke of intieme kwesties mee te bespreken (%)	3	1	27
als er verkiezingen zouden zijn, zou u stemmen? → nee (%)	11	5	17
wat vindt u van de kansen die u in het leven hebt gekregen? → weinig, zeer weinig, geen (%)	13	1	56
ziet u kansen om in het leven vooruit te komen? → nee (%)	15	6	57
inschatting regie over het leven → gering (%)	7	1	59

a Zowel de welzijnsgroep als de deprivatiegroep verschilt significant van de middengroep ($p < 0,05$), behalve bij leeftijd.

b Verschilt significant van de middengroep ($p < 0,05$).

Bron: scp/cbs (cv/sli'17/'18)

Uit het voorgaande blijkt dat de welzijnsgroep afwijkt van de deprivatiegroep als we kijken naar de algemene maten voor kwaliteit van leven. Voor de deelterreinen van de leefsituatie (zoals wonen of maatschappelijk participeren) blijkt het niet anders te zijn. Ook de groep mensen die objectief gezien goed woont, maar ontevreden is met de woning, beschikt over weinig hulpbronnen en vaardigheden. Overigens gaat het ook bij de verschillende deelterreinen om kleine groepen mensen die een goede objectieve kwaliteit van leven combineren met een minder goede subjectieve kwaliteit van leven.

Cumulatie van ontevredenheid

Voor de zes verschillende deelterreinen wijkt de samenstelling van de groep die ontevreden is niet af. Dat kan anders zijn als we een cumulatie van ontevredenheid bekijken. Wellicht is er een specifieke groep die meer in het algemeen ontevreden is. Daarop proberen we zicht te krijgen door een somscore van ontevredenheid te maken: we tellen dan op de zes terreinen hoeveel keer iemand een 6 of lager geeft op een bepaald terrein. We kijken naar tevredenheid met de woning, vrienden- en kennissenkring, woonomgeving, maatschappelijke positie, financiële middelen en opleiding. Dan blijkt dat 61% van de Nederlanders met geen van de onderdelen ontevreden is en 10% met drie of meer onderdelen (zie tabel 12.15). Ook nu blijkt er maar een kleine groep te zijn die een goede leefsituatie combineert met ontevredenheid op meerdere domeinen: 81% van de mensen met een goede leefsituatie is op geen enkel vlak ontevreden. Ook van de mensen die objectief gezien in een minder gunstige positie verkeren, is 28% op geen enkel domein ontevreden. Daarentegen is ook 29% van hen op drie of meer domeinen ontevreden.

Tabel 12.15

Cumulatie van ontevredenheid komt vooral voor bij mensen met een slechte leefsituatie

Ontevredenheid op meerdere domeinen en de leefsituatie, 2017/18 (procenten, indexscores (1997=100 voor alle Nederlanders) en rapportcijfers)^a

	op geen leef- domein ontevreden (61%)	op 1 domein ontevreden (19%)	op 2 domei- nen on- tevreden (11%)	op 3 of meer domeinen ontevreden (10%)
goede leefsituatie (%)	81	13	5	1
gemiddelde leefsituatie (%)	57	20	12	11
slechte leefsituatie (%)	28	26	17	29
gemiddelde leefsituatie (score)	109	102	99	93
gemiddelde tevredenheid met het leven (rapportcijfer)	8,3	7,7	7,1	6,0

a Meegenomen zijn: tevredenheid met de woning, vrienden- en kennissenkring, woonomgeving, maatschappelijke positie, financiële middelen en opleiding.

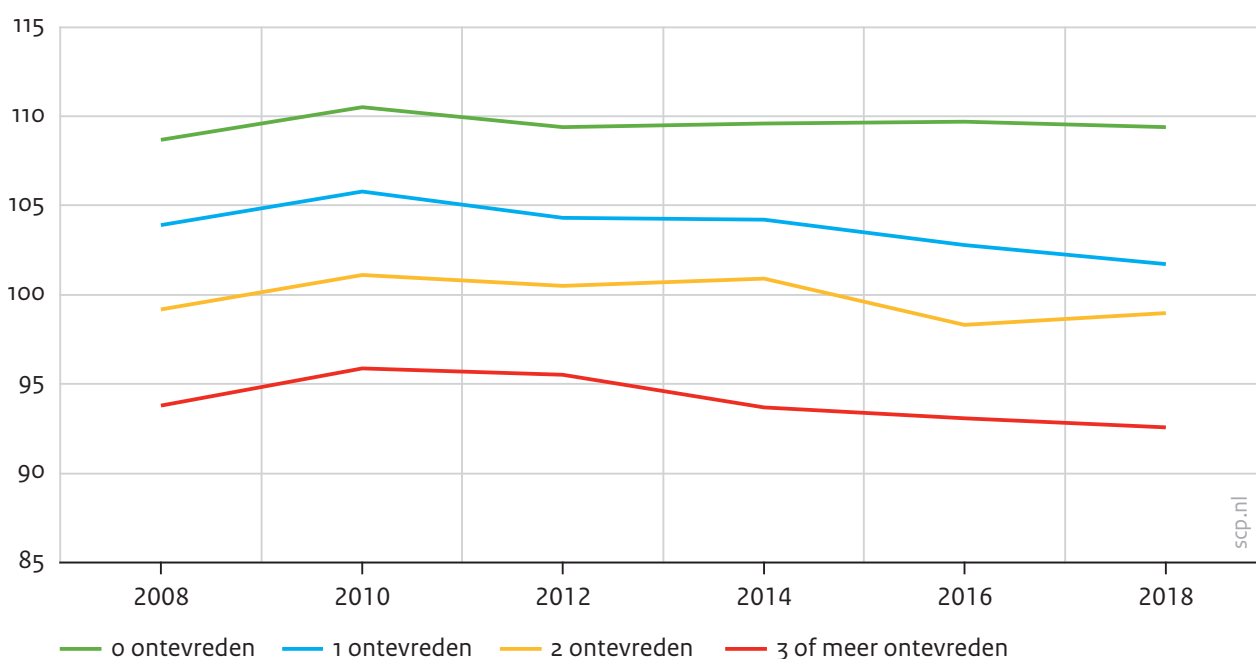
Bron: SCP/CBS (CV/SLI'17/'18)

Er is dus een relatie tussen de twee: hoe beter de kwaliteit van leven, hoe minder ontevreden mensen zijn met leefdomeinen. Dat geldt voor zowel de objectieve als de subjectieve kwaliteit van leven (tabel 12.15). Doordat de leefsituatie van de meest ontevreden groep relatief sterk verslechterde, nam het verschil in leefsituatie met de tevreden groep iets toe (figuur 12.10).

Figuur 12.10

De leefsituatie van mensen die op meerdere leefdomeinen ontevreden zijn is sinds 2010 verslechterd

De relatie tussen cumulatie van ontevredenheid met leefdomeinen en de leefsituatie, 2008-2018 (in indexcijfers, 1997 = 100 voor 'allen')

Bron: SCP/CBS (SLI'08 - CV/SLI'10/'11-17/'18)

De groep multipel ontevredenen bestaat uit relatief veel lageropgeleiden, mensen met een laag inkomen en mensen met een langdurige ziekte of aandoening (tabel 12.16, kolom 2 t/m 4). Net als de gedepriveerden is het een groep die weinig regie over het leven ervaart en van mening is weinig kansen te hebben gehad. De multipel ontevredenen en de gedepriveerden lijken erg op elkaar, maar bij de laatsten is de achterstand groter. Van de multipel ontevredenen is 19% gedepriveerd. De groep multipel ontevredenen is wel relatief jonger: 17% van deze groep is tussen de 18 en 24 jaar.

Tabel 12.16

De groep ontevredenen heeft relatief veel achterstanden en ervaart weinig regie over het eigen leven

Multipel ontevredenen, 2018 (in indexcijfers, rapportcijfers en procenten)

	op geen leefdomein ontevreden (n = 1366)	op 1 of 2 leefdomeinen ontevreden ^a (n = 646)	op 3 of meer leefdomeinen ontevreden ^a (n = 218)	ontevreden met zowel samenleving als regering (n = 657)
leefsituatie (indexcijfer)	109	101	93	101
tevredenheid met het leven (rapportcijfer)	8,3	7,5	6,0	7,2
tevredenheid samenleving (rapportcijfer)	7,1	6,6	5,8	5,5

Tabel 12.16

(Vervolg)

	op geen leefdomein ontevreden (n = 1366)	op 1 of 2 leefdomeinen ontevreden ^a (n = 646)	op 3 of meer leefdomeinen ontevreden ^a (n = 218)	ontevreden met zowel samen- leving als regering (n = 657)
tevredenheid regering (rapportcijfer)	6,5	6,0	5,0	4,8
gemiddelde leeftijd ^b	50	49	45	49
18-24 jaar (%)	9	12	17 ^c	10
≥ 65 jaar (%)	24	24	16 ^c	23
alleenstaand (%)	18	27	28	24
onderste 20% inkomen (%)	13	27	42	25
lage opleiding (%)	19	31	41	33
maakt deel uit van de groep 'gedepriiveerd' (%)	0	5	19	8
heeft langdurige ziekte of aandoening (%)	33	43	55	44
heeft niemand om persoonlijke of intieme kwesties mee te bespreken (%)	1	6	10	9
als er verkiezingen zouden zijn, zou u stemmen? → nee (%)	9	14	14	17
wat vindt u van de kansen die u in het leven hebt gekregen? → weinig, zeer weinig, geen (%)	5	21	50	26
ziet u kansen om in het leven vooruit te komen → nee (%)	11	19	29	19
geringe inschatting regie over het leven (%)	4	10	32	16

a Zowel de groep die op een of twee terreinen ontevreden is als de groep die op drie of meer terreinen ontevreden is verschilt significant van de groep die niet ontevreden is ($p < 0,05$).

b Verschilt niet significant van de groep die niet ontevreden is.

c Verschilt significant van de groep die niet ontevreden is ($p < 0,05$).

Bron: SCP/CBS (CV/SLI'17/'18)

De leefdomeinen waar we tot nu toe naar keken, betroffen zaken die dicht bij mensen staan, zoals hun woning, woonbuurt en vriendenkring. De conclusie is dat mensen die ontevreden zijn, ook objectief gezien in relatief slechte omstandigheden verkeren. Een andere vraag is of deze groep ook ontevreden is met politiek en maatschappij. Een eerste indruk staat in hoofdstuk 3, waar bleek dat er inderdaad een samenhang is tussen de waardering voor de samenleving en de waardering voor de woonomgeving en maatschappelijke positie. De tevredenheidsmeting hier is breder en cumulatief. Ook dan is er een relatie:

de groep die ontevreden is over politiek en maatschappij bestaat voor 22% uit mensen die ontevreden zijn over een of meer levensdomeinen, maar voor 40% uit mensen die op geen van de levensdomeinen ontevreden zijn (niet in de tabel). Ook de samenstelling van de politiek en maatschappelijk ontevredenen is anders dan die van de ontevredenen op leefdomeinen; het gaat namelijk minder om mensen die objectief gezien minder goed af zijn. De gemiddelde leefsituatiescore is 101 en de tevredenheid met het leven 7,2 (zie de laatste kolom van tabel 12.16). Ook hebben de maatschappelijk ontevredenen minder vaak dan de ontevredenen op leefdomeinen een laag inkomen of een lagere opleiding, vinden ze minder vaak dat ze te weinig kansen hebben gekregen en minder vaak dat ze weinig regie over het leven hebben. Wel zeggen ze iets vaker niet te zullen gaan stemmen.

In deze paragraaf keken we naar de relatie tussen objectieve omstandigheden en de subjectieve tevredenheid ermee. Er is in Nederland maar een kleine groep mensen die een goede leefsituatie combineren met ontevredenheid over het leven (1%). Een grotere groep combineert een goede leefsituatie met een hoge levenstevredenheid (9%). Verleggen we het beeld van levenstevredenheid naar tevredenheid met onderdelen van het leven, dan is er nog steeds een kleine groep die een goede leefsituatie combineert met veel ontevredenheid: 1% van hen is op drie of meer terreinen ontevreden. Van de mensen met een slechte leefsituatie is 29% op drie of meer terreinen ontevreden. Hier komt de omgekeerde situatie vaker voor: 28% van de mensen met een slechte leefsituatie is op geen enkel terrein ontevreden (bij de mensen met een goede leefsituatie is dat overigens 81%). De groep multipel ontevredenen en de gedepriveerden bestaan uit mensen met veel achterstand: op opleiding, arbeidsmarkt, inkomen of gezondheid.

De groep ontevredenen bleek een vrij constante groep te zijn; ongeacht het leefdomein waar we naar kijken, zijn de kenmerken van de groep hetzelfde. De groep politiek ontevredenen is anders samengesteld; het gaat hier veel minder om mensen die objectief gezien in een achterstandssituatie verkeren.

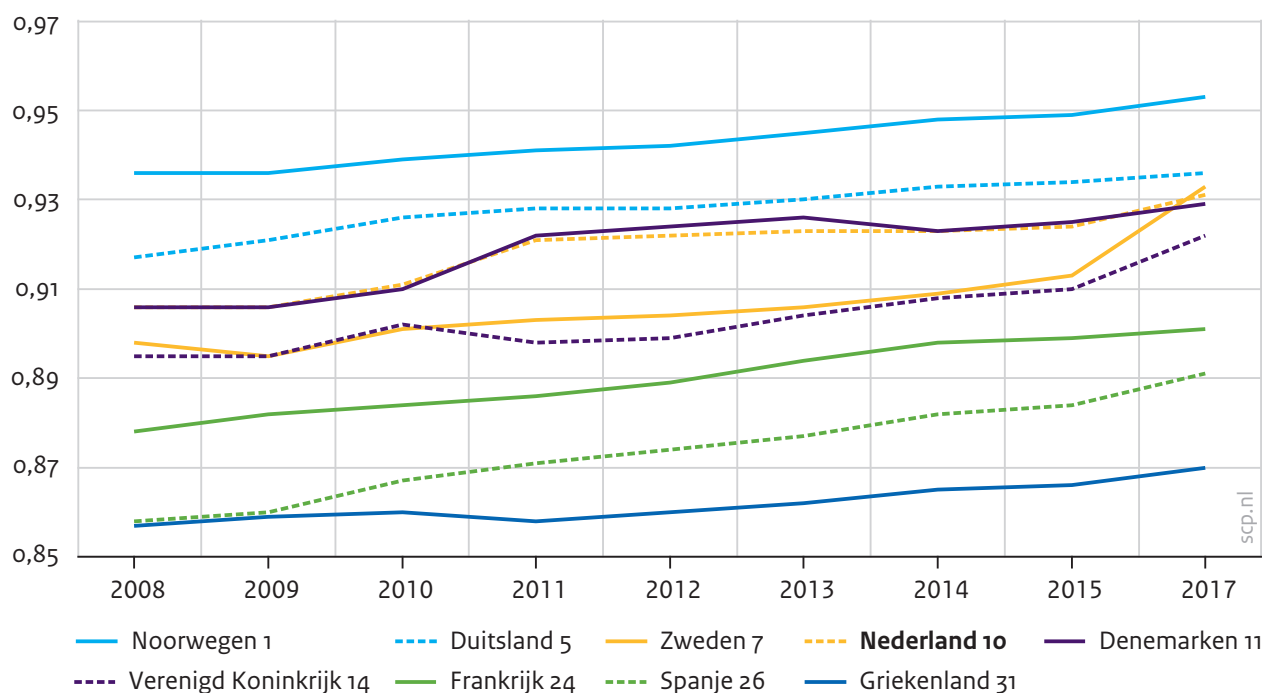
12.7 De Nederlandse kwaliteit van leven in Europees perspectief

Dan verleggen we nu het perspectief enigszins van het hier en nu, naar het elders en later. Om met het eerste te beginnen: hoe staat Nederland ervoor wat betreft kwaliteit van leven in vergelijking met de landen om ons heen? Net als bij de beschrijving van de Nederlandse kwaliteit van leven, maken we internationaal onderscheid in objectieve en subjectieve kwaliteit van leven. Een van de langstlopende internationaal vergelijkende meetinstrumenten voor objectieve kwaliteit van leven is de Human Development Index (HDI) van de Verenigde Naties. Sinds 1990 zijn daarin gegevens opgenomen over opleiding, gezondheid (levensverwachting) en inkomen (UNDP 2018). In termen van de ssn zijn in deze meting dus vooral hulpbronnen opgenomen. Dat leidt ook tot een andere trend: in tegenstelling tot die van de Leefsituatie-index is de ontwikkeling van de HDI in Nederland sinds 2008 constant positief, dus zonder een dip tussen 2010 en 2012.¹⁷ Vergelijkbaar is weer wel dat er de laatste jaren een tamelijk stabiel beeld is (figuur 12.11).

Figuur 12.11

Ook in andere westerse landen is de objectieve kwaliteit van leven tussen 2008 en 2017 gestegen

Trend in de Human Development Index, 2008-2017^a (in indexcijfers)

a De getallen bij de verschillende landen staan voor de plek op de wereldwijde ranglijst in 2017.

Bron: UNDP (2018)

Nederland behoort tot de top vijf gelukkigste landen (die dicht bij elkaar liggen)

Sinds 2012 verschijnt het World Happiness Report, dat jaarlijks inzicht geeft in de ranglijst van landen op basis van geluk.¹⁸ In het meest recente rapport uit 2019 komen de Finnen uit de bus als het meest gelukkig. Nederland behoort ook tot de gelukkigste landen van de wereld en is ten opzichte van de vorige meting in 2014/16 een plek gestegen naar de vijfde plaats; de geluksscore steeg daarbij heel licht (van 7,4 naar 7,5). De verschillen zijn zeer beperkt: als de cijfers afgerond worden, scoren de landen in de top vijf nagenoeg gelijk (tabel 12.17).

Het rapport bevat ook een vergelijking van het huidige geluk met het geluk voorafgaand aan de economische crisis. Landen die economisch hard zijn geraakt, zoals Spanje, Griekenland en Italië, zijn de crisis nog niet te boven. Wel staan de laatste twee hoger op de ranglijst in vergelijking met 2014/16, waarbij we bij Italië echter wel een daling zien in de geluksscore, van 6,9 naar 6,2. Al eerder in het hoofdstuk lieten we zien dat de economische crisis nauwelijks invloed heeft gehad op de Nederlandse levenstevredenheid.

Tabel 12.17

Finnen zijn het meest gelukkig in Europa, Nederland komt op de vijfde plek

Geluk in een aantal Europese landen, 2005-2018 (in rapportcijfers)^a

	2016-2018	verandering t.o.v. 2005-2008
Finland (5→1)	7,8	+0,10
Denemarken (2→2)	7,6	-0,34
Noorwegen (1→3)	7,6	+0,03
IJsland (3→4)	7,5	+0,60
Nederland (6→5)	7,5	-0,03
Zwitserland (5→6)	7,5	+0,01
Zweden (10→7)	7,4	-0,04
Oostenrijk (13→10)	7,2	+0,09
Verenigd Koninkrijk (19→15)	7,1	+0,14
Ierland (15→16)	7,0	-0,34
Duitsland (16→17)	7,0	+0,47
België (17→18)	6,9	-0,28
Frankrijk (31→24)	6,6	-0,28
Spanje (34→30)	6,4	-0,79
Italië (48→36)	6,2	-0,51
Polen (46→40)	6,2	+0,45
Roemenië (57→48)	5,8	+0,85
Portugal (89→66)	5,7	+0,13
Griekenland (87→82)	5,3	-1,04
Bulgarije (105→97)	5,0	+1,17
Oekraïne (132→133)	4,3	-0,74

a Tussen haakjes verandering in de plek op de wereldranglijst van 155 landen van 2014/'16 naar 2016/'18.

Bron: Helliwell et al. (2019)

12.8 De kwaliteit van leven en duurzaamheid

Tot slot gaan we kort in op de houdbaarheid van de huidige manier van leven: hoe duurzaam geven we onze huidige kwaliteit van leven vorm? In principe zijn daarvoor veel gegevens beschikbaar, zoals blijkt uit de Monitor brede welvaart (CBS 2019). De conclusie in de meest recente versie is tamelijk positief.

Het beeld dat voortvloeit uit de brede-welvaarttrends is overwegend positief. [...] Vooral de Europese vergelijking van de brede welvaart in het 'hier en nu' valt voor Nederland erg gunstig uit. [...] Wel valt op dat de Europese vergelijking [voor 'later'] een stuk slechter uitvalt dan bij de brede welvaart 'hier en nu'. (CBS 2019: 29)

Net als bij de overige onderdelen in dit hoofdstuk presenteren we hier een overkoepelende maatstaf voor duurzame ontwikkeling, en evenals in eerdere jaren gebruiken we daar de ecologische voetafdruk voor.¹⁹ Deze geeft een beeld van de geschatte hoeveelheid ruimte die nodig zou zijn als iedereen op aarde een bepaalde leefstijl zou hebben, bijvoorbeeld de

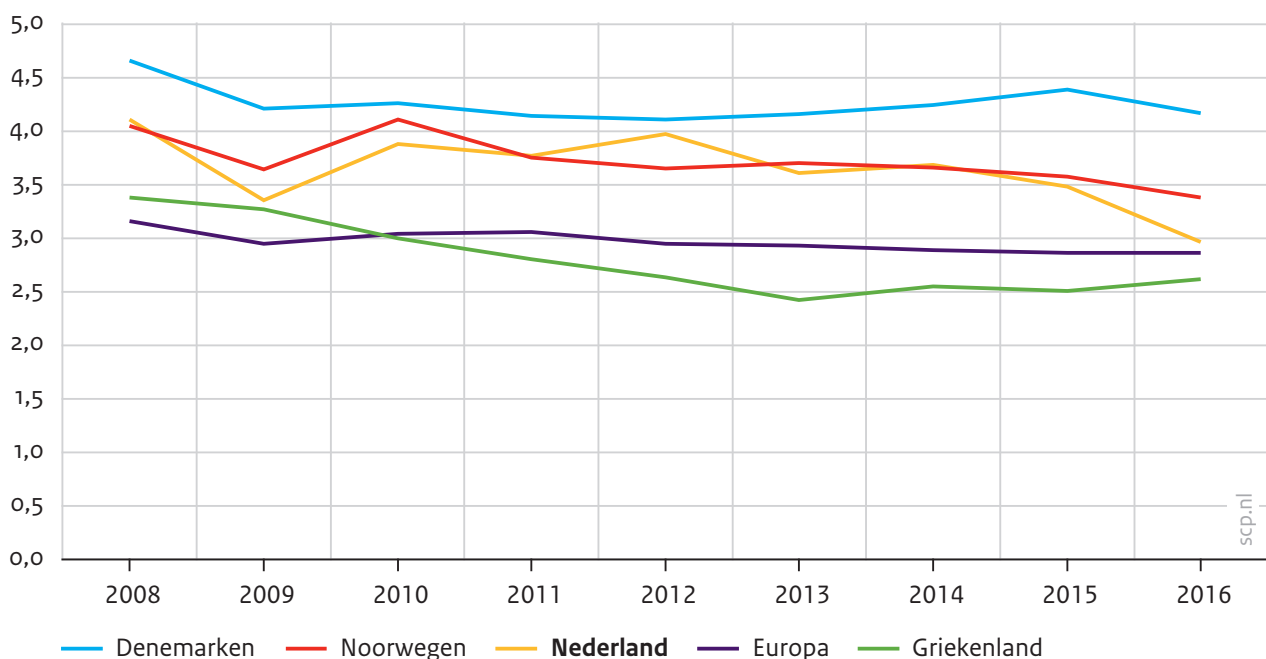
Nederlandse. Anders gezegd, de ecologische voetafdruk van Nederland laat zien hoeveel land- en wateroppervlakte er op dit moment nodig zou zijn om voor de hele wereldbevolking de consumptie van de gemiddelde Nederlander te produceren en het bijbehorende afval te verwerken (zie Ewing et al. 2009 voor meer uitleg). De totale oppervlakte die nodig is, wordt vaak uitgedrukt in aantallen werelddollen.

Met de huidige Nederlandse levensstijl is in het meest recente jaar, 2016, de voetafdruk weliswaar gedaald ten opzichte van 2008, maar is nog steeds het equivalent van drie werelddollen nodig als iedereen op aarde zo zou leven als de gemiddelde Nederlandse burger (figuur 12.12). Hier zou de ontwikkeling van de economie kunnen meespelen: economische krimp is beter voor het milieu dan economische groei. Toch zit het bbp al sinds 2013 weer in de lift (zie hoofdstuk 2), terwijl de voetafdruk blijft krimpen. Maar ook nu nog is de huidige manier van leven en consumeren in Nederland op termijn niet houdbaar.

Figuur 12.12

Voor de wereldwijde consumptie van de gemiddelde Nederlander zijn drie aardbollen nodig

Global footprint voor enkele landen van Europa en Europa als geheel, 2008-2016 (in werelddollen)^a

- a Aantal werelddollen dat nodig is voor de productie van wat we gebruiken en de opname van de CO₂ die we uitstoten als iedereen ter wereld zou leven zoals de gemiddelde burger van een bepaald land of van Europa als geheel.

Bron: Global Footprint Network (2019)

12.9 Tot slot

Dit hoofdstuk bevat een overkoepelende blik op de kwaliteit van leven in Nederland. Samenvattende maten voor objectieve kwaliteit van leven (de Leefsituatie-index) en subjectieve kwaliteit van leven (levenstevredenheid) staan centraal. De gemiddelde trends

voor beide zijn gelijk: de leefsituatie en de levenstevredenheid in 2018 wijken niet af van die in 2008. De trends voor groepen zijn echter verschillend; zo verbeterde de leefsituatie van ouderen, maar nam hun levenstevredenheid niet toe. De leefsituatie voor mensen zonder werk of behorend tot de middeninkomens bleef gelijk, terwijl hun tevredenheid met het leven afnam. Bij de lageropgeleiden is de trend zelfs tegengesteld: hun leefsituatie verbeterde, maar hun levenstevredenheid nam af.

In het algemeen zijn de verschillen in kwaliteit van leven tussen hoger- en lageropgeleiden, hoge en lage inkomens, werkenden en niet-werkenden, mensen met en zonder aandoening of ziekte, in de afgelopen tien jaar stabiel, maar dus ook hardnekkig. De regionale verschillen zijn klein of zelfs afwezig; daarbij past wel de kanttekening dat de verschillen naar stedelijkheid wellicht minder toepasselijk zijn dan andere regionale indelingen, zoals krimp versus groei, of naar sociaal-economische kwetsbaarheid van gebieden (vgl. Pommer et al. 2018). Er is wel een relatie met de (ervaren) cohesie in de buurt: mensen die in een buurt wonen waar ze weinig cohesie ervaren, hebben vaker een slechte kwaliteit van leven. Ook wonen mensen die sterk eenzaam zijn vaker in een buurt die als weinig cohesief wordt ervaren. Verder ervaren mensen die eenzaam zijn minder regie over het leven en zijn ze minder tevreden met het leven.

Er zijn in Nederland maar zeer weinig mensen die in objectief goede omstandigheden verkeren en ontevreden zijn met hun leven (1%). De groep gedepriveerden is met 3% iets groter. Mensen in deze groep combineren ontevredenheid met een slechte leefsituatie. Zij hebben dus ook wel reden tot klagen. Dit zijn mensen die over het algemeen over weinig hulpbronnen beschikken en pessimistisch zijn over hun kansen en mogelijkheden. Opvallend is dat ze de samenleving hoger waarderen dan hun eigen leven (5,5 vs. 4,6). Je zou kunnen zeggen dat hun motto is: 'met de samenleving gaat het al niet zo goed, maar met mij nog minder.' Deze groep van persoonlijk ontevredenen verschilt wat betreft samenstelling van de meer diffuse groep die ontevreden is over politiek en de samenleving. In die laatste groep bevinden zich ook mensen die objectief gezien beter af zijn.

Tegenover de gedepriveerden staat een grotere groep die we het label 'welzijn' geven (9% van de bevolking). Zij hebben een goede leefsituatie en zijn tevreden met hun eigen leven. Ze beschikken vaak over hulpbronnen, zijn relatief tevreden met de samenleving, vinden relatief vaak dat ze voldoende kansen hebben gekregen in het leven en ervaren vaak regie over hun leven.

We keken ook naar tevredenheid met een breder palet aan leefdomeinen, zoals met de woning, de vriendenkring of de financiële middelen. De groep multipel ontevredenen (mensen die op meerdere terreinen ontevreden zijn) is groter dan de voorgaande groepen: 10% is op drie of meer terreinen ontevreden. Van hen heeft 29% een slechte leefsituatie. Ook dan is er een kleine groep die een goede leefsituatie combineert met veel ontevredenheid: van de mensen met een goede leefsituatie is 13% op ten minste één terrein ontevreden, en slechts 1% op drie of meer terreinen.

Belangrijk voor de groep mensen die we omschreven als gedeprimeerd, die dus ook daadwerkelijk minder goed af zijn, is dat zij de regie missen over hun leven. Wellicht spelen hier ook onzekerheden mee die mensen ervaren, soms dichtbij (zijn er familieleden die voor me kunnen zorgen als ik hulp nodig heb), soms wat verder weg (hoe is mijn pensioen geregeld?). Regie over het leven bleek een centrale plek te hebben in dit hoofdstuk. Het is van belang voor zowel de objectieve als de subjectieve kwaliteit van leven. Meer aandacht voor het gebrek aan ervaren regie is dan ook belangrijk bij het verbeteren van de kwaliteit van leven.

In het volgende hoofdstuk, de slotbeschouwing, gaan we dieper in op de relatie tussen de objectieve leefsituatie, de subjectieve oordelen en veranderingen in de maatschappij en op de onzekerheden die mensen ervaren. Dan identificeren we ook enkele maatschappelijke vraagstukken voor de nabije toekomst die hiermee samenhangen.

Noten

- 1 Hoewel het schema vrij nauwgezet wordt gevolgd, ontbreekt er één element: de relatie met het voorzieningengebruik wordt niet gelegd. Dit is deels omdat de benodigde informatie daarvoor ontbreekt, deels omdat het voorzieningengebruik tegelijk de meting van de uitkomst (participatie) is, zoals in het geval van cultuurparticipatie.
- 2 De schaal voor basale computervaardigheden bestaat uit vijf items: de respondent kan op de computer met een tekstverwerkingsprogramma werken, een e-mail versturen, op internet praktische zaken opzoeken (zoals telefoonnummers of treintijden), een programma installeren, en de beveiliging op een computer regelen (met bv. een virusscanner of firewall). Deze items vormen samen een schaal; Cronbachs alfa 0,88.
- 3 De schaal voor regie over het leven bestaat uit vijf items: ik heb weinig controle over de dingen die me overkomen, sommige van mijn problemen kan ik met geen mogelijkheid oplossen, er is weinig dat ik kan doen om belangrijke dingen in mijn leven te veranderen, ik voel me vaak hulpeloos bij het omgaan met de problemen van het leven, soms voel ik me een speelbal van het leven. Deze items vormen samen een schaal; Cronbachs alfa 0,83.
- 4 De Chaid-analyse werkt, kort gezegd, als volgt: 'CHAID analysis builds a predictive model, or tree, to help determine how variables best merge to explain the outcome in the given dependent variable.' 'First, CHAID seeks to reduce overfitting the data by optimally merging together categories/levels of a splitting variable i . Without the optimal merging step, the splits CHAID uncovers tend to be biased toward predictors with more categories.' (zie <http://www.haghigh.com/statistics/stata-blog/stata-programming/download/chaid.html>). We kiezen voor een *exhaustive* Chaid en stellen de groeps grootte op minimaal 50.
- 5 De schaal voor sociale cohesie bestaat uit vijf items: ik heb veel contact met mijn directe buren, in deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om, ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid, mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks, ik ben tevreden met de bevolkingssamenstelling in deze buurt. Deze items vormen samen een schaal; Cronbachs alfa 0,82.
- 6 De schaal voor sociale cohesie bestaat uit een optelsom van vijf vragen (zie noot 5). Deze vragen zijn voor het optellen in dezelfde richting gehercodeerd, zodat 1 = positief (bv. helemaal eens met 'ik heb veel contact met mijn directe buren') en 5 = negatief (helemaal oneens op dezelfde vraag). Na optelling ontstaat er een schaal die loopt van 5 tot 25. De scores 5, 6 en 7 zijn tot 'veel sociale cohesie' benoemd; de scores van 16 of meer tot 'weinig sociale cohesie'.
- 7 Van de mensen met een levenstevredenheid van 6 heeft 38% een lage opleiding (aandeel in de hele bevolking: 25%), 27% behoort tot de onderste 20% inkomens (20%), 17% is een eenoudergezin (7%),

54% heeft last van een aandoening of een ziekte (38%), 16% is gescheiden (9%), 30% ziet geen kansen om in het leven vooruit te komen (15%), 33% heeft maximaal één persoon om mee te praten (21%), 19% schat de eigen regie laag in (8%), en 32% vindt dat hij/zij (zeer) weinig kansen in het leven heeft gekregen (13%).

- 8 De samenhang tussen de levenstevredenheid en de tevredenheid met onderdelen is redelijk: met de Nederlandse samenleving 0,35 en met leefdomeneinen variërend van 0,37 (woonomgeving) tot 0,57 (financiële middelen van het huishouden).
- 9 Hoewel het verschillende vragen en metingen betreft, komt dit overeen met de in hoofdstuk 3 gevonden toename van het optimisme tussen 2008 en 2018 over hoe het met Nederland gaat. Daarna trad bij deze optimismemeting echter weer een daling op.
- 10 In 2018/'19 ervaart 10% van de mensen met een aandoening of ziekte in grote mate regie over het leven en 14% in geringe mate. Van de mensen zonder ziekte of aandoening is dat 20% resp. 5%.
- 11 Deze concepten zijn in 2016 gemeten met schalen die uit enkele items bestaan. De Cronbachs alfa voor *efficacy* is 0,80, voor zelfvertrouwen 0,76, voor veerkracht 0,68 en voor sociale vaardigheden 0,80.
- 12 Eenzaamheid is gemeten met de UCLA-vragenlijst en bestaat uit zes items: er zijn mensen met wie ik goed kan praten, ik voel me van andere mensen geïsoleerd, er zijn mensen bij wie ik terecht kan, er zijn mensen die me echt begrijpen, ik maak deel uit van een groep vrienden, mijn sociale contacten zijn oppervlakkig. De items vormen een schaal; Cronbachs alfa 0,71. Vervolgens kunnen deze vragen worden gecategoriseerd in: niet eenzaam, matig eenzaam en sterk eenzaam. In Nederland wordt eenzaamheid vaak gemeten met de De Jong-Gierveld-schaal. In een recent artikel van Van Beuningen et al. (2018) is geconcludeerd dat het verschil tussen de twee schalen eerder een gevolg is van een andere interpretatie van de antwoordcategorieën dan van een ander conceptueel uitgangspunt dat eraan ten grondslag zou liggen. Uitwisseling van de afkappunten van beide schalen gaf overeenkomende percentages van de drie categorieën. In het kader van vergelijkbaarheid met andere cijfers is er daarom voor gekozen de afkapwaarden van de De Jong-Gierveldschaal te hanteren.
- 13 Berekend voor het jaar 2016, omdat een aantal psychische hulpbronnen niet meer is gemeten in 2018. Met het opnemen van een schaal voor optimisme stijgt de verklaarde variantie naar 26%. De bèta voor optimisme is dan 0,33, die van regie over het leven daalt naar 0,10. De schaal voor optimisme bestaat uit vier items: ik ben altijd optimistisch over mijn toekomst, over het algemeen denk ik heel positief over mijzelf, ik voel mij nu en dan een mislukking, over het geheel genomen lijkt mijn leven op hoe ik het zou willen. De items vormen een schaal; Cronbachs alfa 0,72. Door toevoeging van eenzaamheid stijgt de verklaarde variantie naar 30%. De bèta voor eenzaamheid is dan 0,19, die van positivisme daalt dan iets naar 0,31, regie over het leven stijgt iets naar 0,12. De bron van inkomsten wordt belangrijker (bèta 0,24) en het hebben van een handicap of aandoening daalt (bèta 0,05). Dit is begrijpelijk, omdat mensen met een aandoening of handicap vaker (zeer) eenzaam zijn.
- 14 Overigens bestaat de Leefsituatie-index uit terreinen en indicatoren die voor veel mensen belangrijk zijn in het leven; zie Boelhouwer (2010).
- 15 Een goede leefsituatie definiëren we als een score op de Leefsituatie-index van 115 of meer; een slechte leefsituatie als een score van 85 of minder. Hiervoor is gekozen omdat de standaardafwijking in het basisjaar (1997) 15 is. We noemen iemand erg tevreden als het rapportcijfer voor de tevredenheid met het leven een 9 of 10 is; bij een 6 of minder kwalificeren we mensen als niet tevreden met het leven. In de editie van 2017 presenteerden we eenzelfde tabel, maar dan met cijfers over geluk, omdat die 25 jaar teruggaan. Als 'niet gelukkig' hielden we daar aan: ongelukkig + niet zo gelukkig + niet gelukkig / niet ongelukkig. Ook vanuit die optiek interpreteren we een rapportcijfer 6 als ontevreden met het leven; het gemiddelde rapportcijfer voor de groep 'ongelukkig' is 3,4, voor de groep 'niet zo gelukkig' is dat 5,2, en voor de groep 'niet gelukkig / niet ongelukkig' 6,6. De correlatie tussen geluk en levens-tevredenheid is 0,60.

Bij zowel de leefsituatie als de levenstevredenheid hanteren we dus vaste grenzen voor wat goed en wat minder goed is. Door dat te doen kunnen we constateren of de groep groter of kleiner wordt. Het is belangrijk daarbij de samenstelling van de groep in de gaten te houden: als de groep met een slechte leefsituatie kleiner wordt, zal het aandeel met grotere problemen daarin groter zijn. Ook wordt de groep met een goede leefsituatie, bij een algeheel verbeterende leefsituatie steeds minder een voorlopersgroep.

- 16 De correlatiecoëfficiënt tussen de leefsituatie en levenstevredenheid is 0,31 in 2018.
- 17 Dat de HDI een continue stijging laat zien, terwijl de leefsituatie een dip vertoont, komt waarschijnlijk doordat de HDI minder breed kijkt, namelijk uitsluitend naar inkomen, opleiding en gezondheid (levensverwachting). In de context van de leefsituatie zijn dat bovendien hulpbronnen.
- 18 Geluk wordt hier anders gemeten dan met de maat die we voor De sociale staat van Nederland gebruiken: een een-op-eenvergelijking van de cijfers is dan ook niet mogelijk. Wel geeft het een mooi inzicht in de positionering van Nederland in Europa ten aanzien van geluk.
- 19 Er is overigens wel discussie over het gebruik van de ecologische voetafdruk. Zie ook Bijl et al. (2017: 364).

Literatuur

- Beuningen, J. van, M. Coumans en L. Moonen (2018). *Het meten van eenzaamheid*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Bijl, R., J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (2015). *De sociale staat van Nederland 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bijl, R., J. Boelhouwer en A. Wennekers (2017). *De sociale staat van Nederland 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2010). *Well-being in the Netherlands. The scp Life situation index since 1974*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, C. van Kampen, J. de Haan, A. Roeters, M. Turkenburg en L. Vermeij (red.) (2016). *De toekomst tegemoet. Sociaal en Cultureel Rapport 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2019). *Monitor brede welvaart & Sustainable development goals 2019*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Global Footprint Network (2019). *Country trends*. Geraadpleegd juni 2019 via <http://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?cn=150&type=earth>.
- Helliwell, J., R. Layard en J. Sachs (red.) (2019). *World happiness report 2019*. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Noll, H.-H. en C. Berger (2014). *Stocktaking report on social monitoring and reporting in Europe*. Mannheim: GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences / Social Indicators Research Centre (ZSI).
- Pommer, E., J. Boelhouwer, E. Eggink, I. Ooms en A.M. Marangos (2018). *Overall rapportage sociaal domein 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ponocny, I., Ch. Weismayer, B. Stross en S. G. Dressler (2016). *Are most people happy? Exploring the meaning of subjective well-being ratings*. In: *Journal of Happiness Studies*, volume 17, issue 6, pp2635-2653.
- Schoenmakers (2019). *Eenzaamheid heeft altijd een functie*. In: *Zorg en Welzijn*. Geraadpleegd juni 2019, via <https://www.zorgwelzijn.nl/video/eenzaamheid-heeft-altijd-een-functie/>.
- UNDP (2018). *Human development indices and indicators. 2018 statistical update*. Geraadpleegd juni 2019 via http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf. Data deels ook afkomstig van: <http://hdr.undp.org/en/data>.
- Vrooman, J.C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.) (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

vws (2018). *Actieprogramma Eén tegen eenzaamheid*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

vws (2019). *Een tegen eenzaamheid. Nationale coalitie tegen eenzaamheid*. Geraadpleegd juni 2019 via <https://www.eentegeneenzaamheid.nl/nationale-coalitie-tegen-eezaamheid/>.

Zapf (1984). Individuelle Wohlfahrt. Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität. In: W. Glatzer en W. Zapf (red.), *Lebensqualität in der Bundesrepublik* (p. 13-26). Frankfurt: Campus.